

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет природоохороний
Кафедра екологічного права і контролю

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: «Міжнародна правова охорона навколишнього середовища як шлях
вирішення глобальних екологічних проблем»

Виконав студент 4 курсу групи ЕК-45
Спеціальності 101 «Екологія»
Бабаджанов Мухаммет

Керівник старший викладач
Гарабажій Тетяна Анатоліївна

Консультант: к.геогр.н., доцент
Бургаз Олексій Анатолійович

Рецензент: к.і.н., доцент
Бубнов Ігор Васильович

Одеса 2021

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Інститут, факультет _____ природоохоронний _____

Кафедра _____ екологічного права і контролю _____

Рівень вищої освіти _____ бакалавр _____
(шифр і назва)

Спеціальність _____ 101 «Екологія» _____
(шифр і назва)

Освітня програма Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування

ЗАТВЕРДЖУЮ
в.о. завідувача кафедрою
О.Г.Владимирова
к. геогр.н, доц.

“22” квітня 2021 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА**

студенту _____ Бабаджанову Мухаммету _____

1. Тема роботи «Міжнародна правова охорона навколишнього середовища як шлях вирішення глобальних екологічних проблем»
2. Керівник роботи _____ Гарабажій Тетяна Анатоліївна, ст.викладач _____
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від “18” грудня 2020р. _____

3. Строк подання студентом роботи _____ 11.06.2021р. _____

4. Вихідні дані до роботи літературні джерела, які стосуються теми роботи,

5. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

Вступ

1 Політика міжнародного екологічного співробітництва

2 Роль міжнародних організацій у правовому регулюванні охорони навколишнього середовища

3 Міжнародно-правова охорона окремих об'єктів навколишнього середовища

4 Відповідальність за порушення міжнародно-правових норм

Висновки

6. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)___

7. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Бургаз О.А., к.геогр.н., доц.		
2	Бургаз О.А., к.геогр.н., доц.		
3	Бургаз О.А., к.геогр.н., доц.		

7. Дата видачі завдання 22.04.2021р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Оцінка виконання етапу	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1	Написання 1-го розділу роботи бакалавра.	22.04.21 - 30.04.21	85	4 добре
2	Написання 2-го та 3-го розділів роботи бакалавра	1.05.21- 10.05.21	85	4 добре
3	Рубіжна атестація	11.05.21- 15.05.21	85	4 добре
4	Написання 4-го розділу роботи бакалавра.	16.05.21- 29.05.21	85	4 добре
5	Написання висновків бакалаврської роботи. Оформлення роботи бакалавра	31.05.21	85	4 добре
6	Перевірка роботи бакалавра науковим керівником, надання відгуку	01.06.21- 03.06.21		
7	Перевірка на антиплагіат	01.06.21- 03.06.21		
8	Перевірка роботи бакалавра зав. кафедрою	04.06.21- 06.06.21		
9	Отримання рецензії	07.06.21		
10	Попередній захист роботи бакалавра на кафедрі	08.06.21- 09.06.21		
11	Надання роботи бакалавра до деканату	11.06.21		
	Інтегральна оцінка виконання етапів календарного плану (як середня по етапам)		85	4 добре

Студент _____ Бабаджанов М. _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Гарабajій Т.А. _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота бакалавра на тему: «Міжнародна правова охорона навколишнього середовища як шлях вирішення глобальних екологічних проблем». Автор Бабаджанов Мухаммет.

В роботі проаналізовано основні міжнародні конвенції. Визначено порядок рішення глобальних екологічних проблем через дотримання міжнародних конвенцій, директив та домовленостей.

Актуальність теми полягає у необхідності усвідомлення на світовому та національному рівні значення міжнародних правових нормативних актів, що регулюють охорону навколишнього середовища та виконання зобов'язань країн-членів Конвенцій.

Ціллю роботи є детальний аналіз міжнародно-правових актів, щодо охорони навколишнього природного середовища та визначення проблем відповідальності за порушення міжнародного законодавства щодо охорони навколишнього середовища

Кваліфікаційна робота бакалавра складається із вступу, чотирьох розділів, висновку та переліку посилань. Обсяг роботи складає 72 сторінки.

Ключові слова: людина, суспільство, конвенції, міжнародна правова охорона, глобальні проблеми людства.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП	8
1 ПОЛІТИКА МІЖНАРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	10
2 РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	18
3 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	32
3.1. Охорона атмосфери і озонового шару	32
3.2. Міжнародно-правова охорона космічного простору	40
3.3. Світовий океан як об'єкт міжнародно-правової охорони	44
3.4 Охорона флори і фауни	50
4 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ	56
ВИСНОВКИ.....	63
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ.....	68

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- ВМО – Всесвітня метеорологічна організація;
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я;
ВФДЖ – Всесвітній фонд охорони дикої живої природи;
ИМКО – Міжурядова морська консультативна організація;
МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики;
МНПО – Міжнародні неурядові організації;
МСБН – Міжнародний союз біологічних наук;
МСОП – Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів;
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі;
ОЕСР – організація економічного співробітництва та розвитку;
ООН – Організація Об'єднаних Націй;
СКОПА – Науковий комітет з проблем навколишнього середовища;
СНД – Співдружність незалежних держав;
ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація;
ЮНЕСКО - Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури;
ЮНЕП – Програма ООН з довкілля.

ВСТУП

Проблема збереження довкілля набула глобального характеру, що обумовлено глобалізацією світової економіки, яку фахівці вважають завершеною. Форми її прояву досить різноманітні але всі вони ведуть до посилення впливу на оточуюче природне середовище, яке спричиняє зростання промислового виробництва та світової торгівлі, обумовлені активізацією факторів технологічної, соціальної та політичної спрямованості.

Масштабність цього впливу надає проблемі збереження довкілля іншого, більш глибокого на відміну від загальноприйнятого трактування, адже глобальне екологічне середовище зазнає такої сили тиску, який змінює умови існування людства. Це пов'язано із забрудненням атмосфери та гідросфери, суттєвим зменшенням площ лісових масивів, деградацією та зменшенням родючості ґрунтів, що породжують зміну клімату, дефіцит сировини та виснаження надр, необхідність збереження унікальних ландшафтів, біорізноманіття, подолання наслідків антропогенного впливу та техногенних катастроф тощо. Ситуація, що склалася має досить сильний зворотній негативний ефект, породжуючи виникнення екологічного, матеріального та соціального ризиків та необхідність вирішувати загальні проблеми енергетичного, продовольчого, демографічного характеру. Це обумовлює об'єктивність кроків більшості країн світу, і в першу чергу економічно розвинутих, до об'єднання зусиль та співробітництва у подоланні кризових екологічних процесів, визначених світовою спільнотою, вдосконалення екологічного управління на рівні національних економік, відновлення та відродження природного капіталу.

Рішення глобальних екологічних проблем через дотримання міжнародних конвенцій, директив та домовленостей потребує визначення кожною країною свого шляху у реалізації спільних завдань подолання нестійкого розвитку та побудови відповідних партнерських відносин як в

країні, так і на міждержавному рівні. Цей шлях досить складний, пов'язаний з низкою факторів протидії, які формуються по лініях зіткнення економіки та політики держав, суспільства і природи, людини і суспільства, але необхідний з точки зору подальшого існування людства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про значний вклад українських шкіл природокористування щодо проблем формування екологічної політики в країні та їх опрацювання в теоретичному, аналітичному та прикладному аспектах. Але виклики сучасної глобалізації виявили новий зріз досліджень, що стосується суттєвого визначення та інституціалізації політики міжнародного екологічного співробітництва, основні вектори якої створюють формат міжнародної екологічної інтеграції у подоланні екологічних загроз світового масштабу. Справедливо відмітити, що міжнародна екологічна політика є феноменом сучасної міждержавної взаємодії та світового розвитку, вищий рівень в системі взаємовідношень країн у вирішенні глобальних проблем сьогодення.

Мета дипломної роботи полягає у детальному аналізі міжнародно-правових актів, щодо охорони навколишнього природного середовища та визначення проблем відповідальності за порушення міжнародного законодавства щодо охорони навколишнього середовища, що зумовило низку завдань, а саме:

- обґрунтувати системність міжнародної екологічної взаємодії, її призначення та результат реалізації;

- визначити вектори міжнародної співпраці в сфері екології;

- детально розглянути міжнародні Конвенції щодо охорони навколишнього природного середовища;

- визначити основні проблеми відповідальності за порушення міжнародно-правових норм щодо охорони навколишнього природного середовища.

1 ПОЛІТИКА МІЖНАРОДНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Загострення екологічних проблем в світі обумовило необхідність формування міжнародного вектору екологічної політики як вищого рівня її системної побудови в кожній країні, чіткої спадкоємності в ієрархічній побудові її реалізації, формування екологічно усвідомленого управління, запровадження дієвих механізмів, що відповідають цілям та завданням міжнародного співробітництва в сфері охорони довкілля.

Виникнення потреби в формуванні погодженої міжнародної екологічної політики цілком об'єктивні, адже інтереси та можливості країн можуть не співпадати, що породжує конфлікт інтересів, який розв'язати традиційними методами неможливо. Саме це потребує формування певного регулятора, яким і виступає політика, а в цьому разі вона реалізується через відповідні інститути та інституції, які в своїй взаємодії забезпечують рівновагу інтересів країн, в даному випадку в сфері вирішення глобальних екологічних проблем. Тобто реалізація політики міжнародного екологічного співробітництва можлива лише за умови її інституціалізації, що пов'язує цей процес виключно з таким інститутом як держава.

Вплив на природне середовище відбувається через відновлення, відтворення та охорону навколишнього середовища в межах реальних екологічних стратегій і завдань, що формують суспільно значущу необхідність та потребу у збереженні довкілля з врахуванням відповідних економіко-організаційних реалій та термінів виконання. Сутність завдань в цій сфері досить різноманітна як за своїм складом, відношенням до елементів природного капіталу, так і за ієрархічним рівнем вирішення. Більш того, стратегічне бачення проблеми раціонального природокористування стрімко змінюється у відповідності до поглиблення існуючих проблем, розширення негативних соціо-економіко-екологічних ефектів, ускладнення вирішення

виникаючих проблем, необхідності переходу від домовленостей та окреслення реальних тенденцій до невідкладної реалізації конкретних заходів. Чим вище рівень вирішення проблеми та складніші умови, тим більші вимоги пред'являються до законодавчої бази та організаційного забезпечення її реалізації в країні.

Виходячи з цього міжнародний зріз екологічної політики – це вищий рівень в системній екологічній політиці країні, на якому забезпечується внесок держави у колективне вирішення глобальних проблем людства, врахування інтересів національної безпеки та дієвість екологічної політики на регіональному та локальному рівнях. Це здійснюється шляхом приєднання країни до міжнародних угод та виконання домовленостей в межах існуючих можливостей. З іншого боку системність політики міжнародної взаємодії в екологічній сфері визначається колом проблем, які потребують вирішення та взаємозв'язком і взаємообумовленістю означених векторів міжнародної співпраці (рис.1.1).

Результат реалізації міжнародного вектора екологічної політики в країні проявиться:

- у зростанні задоволення екологічних потреб населення;
- в підтримці екологічної безпеки;
- у забезпеченні охорони та відтворенні природних ресурсів;
- в підвищенні ефективності виробництва та зменшенні негативного впливу на довкілля;
- у впровадженні нової ідеології поступового економічного розвитку;
- в консолідації зусиль існуючих інституцій у вирішенні екологічних проблем в країні та уточнення переліку їх завдань;
- у попередженні техногенних катастроф та пом'якшенні антропогенного впливу на довкілля.

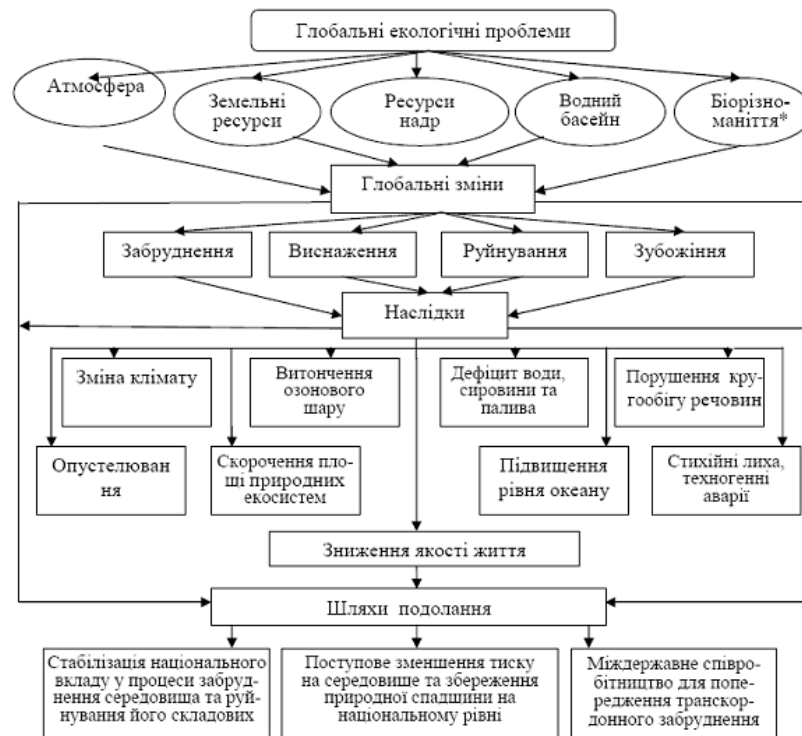

Рисунок 1.1 – Напрямки та призначення політики міжнародного екологічного співробітництва.

Узагальнюючи можливі результати участі країни у вирішенні глобальних екологічних проблем можна очікувати цілком реального прояву зв'язку між активізацією зусиль у міжнародному просторі та результативністю національної екологічної політики. Співпрацю зі світовою спільнотою в сфері охорони навколишнього середовища потрібно розглядати не як вимушений, а цілком виправданий процес, оскільки подолання кризового екологічного стану в країні в значній мірі обумовлено включенням України до переліку країн, які закладають в стратегію свого розвитку об'єктивні закони економічного розвитку та орієнтовані на відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Основні вектори інтеграції спільних зусиль стосуються як загальних проблем сучасного розвитку, масштабність яких пов'язана із змінами у глобальному природному середовищі, визначає майбутні перспективи розвитку людства, єдині підходи до визначення проблеми та залучення до її вирішення міжнародних організацій, які забезпечують формат співпраці країн світу. Основні проблеми, що потребують вирішення за підсумками Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20» (червень 2012 р. Ріо-де Жанейро) пов'язані із зростанням викидів парникових газів, загрозою зникнення третини відомих видів флори та фауни, зміною клімату, зростанням чисельності населення світу та відсутністю гідного рівня життя для значної кількості населення, що не має доступу до води, електроенергії та їжі. Це, в свою чергу, актуалізує погоджене вирішення соціо-економіко-екологічних проблем, а саме: продовольчої безпеки, сталого виробництва та споживання, управління відходами, робочих місць та соціальної інтеграції, гендерної рівності, формування інституційних рамок сталого розвитку, розвитку «зеленої» економіки тощо [1]. Складність питань обумовлює наявність протиріч та недовіри між країнами, єдиного розуміння проблем та протекціонізму у їх вирішенні. Але є інший рівень екологічних проблем, які проявляють себе на конкретній території, тобто стосуються окремих країн і потребують різних підходів до їх вирішення (рис.2).

Вирішення екологічних проблем має базуватись на певних принципах, сформульованих у міжнародних документах. Визначені в них принципи враховують дію законів розвитку природи і суспільства, а нові – відбивають сучасний стан їх виконання та екологічні зміни, які виступають посилками подальшої міжнародної взаємодії.

Примітка: * генетичне, видове та екосистемне

Рисунок 1.2 – Глобальні екологічні проблеми та напрямки їх спільного вирішення.

Принципи міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища формуються у певній послідовності: основоположні, екосистемні та ресурсні, пов'язані з наявною ситуацією, ходом виконання урядових програм, підходами до вирішення проблем, що виникають як результат соціо-еколого-економічного розвитку.

Узагальнення основоположних принципів визначає національні підходи до вирішення проблеми збереження та охорони довкілля, збереження природних екосистем за будь-якої діяльності людини; використання ресурсів за умови максимальної ефективності їх корисного застосування; підтримка здатності Землі виробляти поновлювані ресурси; збереження здатності навколишнього середовища до знешкодження забруднення; створення умов на землі для поліпшення якості життя; подолання національних і міжнародних економічних наслідків, застосування заходів, пов'язаних з навколишнім середовищем тощо [2,3].

Доповненням до основоположних принципів міжнародної взаємодії є екосистемні: збереження генетичної основи життя на Землі; всіх видів екосистем і середовища існування рідкісних і зникаючих видів; захист природи від руйнування від будь-яких подій [3]. І хоча через роки, що минули, в порівнянні з очікуваннями досягнутий відносно скромний ефект, наміри до міжнародного співробітництва підтверджено, покладено початок розробки Цілей сталого розвитку, які замінять Цілі розвитку тисячоліття, термін яких закінчився у 2015 році.

Головні принципи існуючого рівня взаємодії полягають у підтвердженні принципу загальної, але диференційованої відповідальності за погіршення стану глобального навколишнього середовища; принципу визначення національних підходів до сталого розвитку, в тому числі запровадження «зеленого» зростання та подолання бідності за умови скасування жорстких правил переходу та надання всебічної техніко-технологічної та фінансової допомоги країнам, які її потребують з боку розвинутих країн. З огляду на принципи міжнародного екологічного співробітництва можемо сформулювати вимоги до нього. Це поліпшення екологічних характеристик навколишнього середовища у відповідності до встановлених цілей; виконання міжнародних вимог з охорони довкілля на всіх рівнях національного екологічного управління; ефективний розподіл функцій та повноважень в системі управління навколишнім середовищем; гнучкість та відповідність цілям міжнародного співробітництва; наявність інституційного забезпечення міжнародного співробітництва.

Розвиток міжнародних відносин в сфері екології потребує визначення форм міжнародної екологічної інтеграції країни, які стосуються масштабів, наслідків або пошуку ефективних рішень проблем, що виникають від надмірного впливу світового виробництва та існування людства на довкілля. Тому участь України у міжнародному співробітництві може бути зведена до наступного:

- робота в міжнародних організаціях та вирішення спільних глобальних проблем, що обумовлені масштабною сумарною дією країн світу на довкілля, реалізація спільних проектів;
- розробка державних ініціатив та превентивних заходів щодо попередження аварійних ситуацій та екологічних катастроф, можливість яких обумовлена експлуатацією об'єктів підвищеної небезпеки на українській території та погрожує екологічній безпеці граничних країн, форм та способів реагування на надзвичайні екологічні події у разі їх виникнення;
- об'єднання спільних зусиль країн в межах окремих країн або регіонів у вирішенні локальних, регіональних або транскордонних проблем охорони довкілля на основі двостороннього та багатостороннього співробітництва;
- спільне здійснення міжнародного екологічного моніторингу та природоохоронних заходів;
- розробка спільної екологічної політики та її законодавчого забезпечення;
- науково-технічне співробітництво в сфері природокористування і охорони навколишнього середовища та обмін інноваціями.

Перелік можливих форм участі у міжнародному співробітництві в сфері збереження довкілля не є остаточним і може бути суттєво доповненим, враховуючи виникнення непередбачених екологічних ситуацій, визначення потреби у нових формах організаційної та фінансової взаємодії, необхідність встановлення контролю або підтримки результатів подолання цих ситуацій.

Необхідність реалізації міжнародних домовленостей започатковує цей процес на всіх рівнях екологічного управління та потребує дієвих рішень. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визнає участь країни у міжнародному співробітництві у галузі охорони довкілля та верховенство правил міжнародного договору над правилами, що містяться в національному законодавстві [4]. Основні принципи охорони природного середовища формують правила екологічної поведінки в процесі

господарювання та визначають права людини на життя в сприятливих екологічних умовах, що забезпечується шляхом дотримання вимог екологічної безпеки як в межах, так і поза межами юрисдикції країн, передбачення екологічних наслідків будь-якої діяльності, контролю відповідності стану середовища міжнародним критеріям, активізації наукових досліджень та обміну його результатами [4]. Але дотримання означених принципів потребує не тільки неординарних рішень, залучення капіталу та технологій, реалізації нових форм партнерських відносин, визначення лінії поведінки з лідируючою групою країн стосовно політики екологічних обмежень в міжнародній торгівлі, але й посилення ролі та створення умов регіональним і місцевим органам державної влади для забезпечення екологічної безпеки на відповідних рівнях, попередження екологічного демпінгу та будь-яких дій, що порушують інтереси країни.

Регіональна екологічна політика повинна бути чітко визначена, узгоджена із економічними та соціальними задачами, знайдено механізми реалізації міжнародних зобов'язань на регіональному рівні, шляхи реформування економіки регіонів та визначити лідерів екологічного реформування. Очікуваним результатом екологічних перетворень на рівні регіонів стане підвищення економічної ефективності регіонального господарського комплексу та створення сприятливих умов проживання населення.

2 РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Міжнародні організації займають важливе місце в міжнародному регулюванні охорони навколишнього середовища, так як є міжнародно-правовим інструментом здійснення спільних дії держав щодо вирішення глобальних і регіональних проблем. Основною діяльністю міжнародних організацій є підтримка нормотворчого процесу, здійснюваного державами.

В даний час існує значна кількість міжнародних організацій, більше того, їх кількість поступово зростає.

Так до Другої Світової війни їх кількість не перевищувала десяти. До кінця 60-х років, їх налічувалося близько сімдесяти. У публікації 1980 року - їх вже 190 [3]. В даний час близько 500.

Дослідниками міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища застосовувалися різні класифікаційні критерії.

Міжнародні організації класифікуються також за правовим статусом і просторової сфери повноважень (суб'єктивно-територіальна ознака).

За предметною ознакою міжнародні організації можна класифікувати на займаються проблемами природного середовища в цілому, і зосередили увагу на охорону окремих її елементів (землі, мінеральних ресурсів, лісів, атмосферного повітря тощо) або окремих екологічних систем і природних об'єктів (видів, тварин, рослин, окремих водойм і т.п.).

За своєю функціональної орієнтації міжнародні організації бувають: що регулюють; контрольні; оперативні; науково-координаційні, також володіють функцією оцінки навколишнього середовища.

Недоліком запропонованої класифікації є те, що крім визначальною функції в діяльності конкретної міжнародної організації в більшості випадків в сферу діяльності тієї чи іншої організації входить не одна, а кілька з цих ролей.

Серед міжнародних організацій розрізняють також комерційні, тобто які мають на меті отримання доходів від своєї діяльності і некомерційні, матеріальною основою існування яких є членські внески, субсидії, дотації. Слід зазначити, що більшість міжнародних організацій є некомерційними.

За правовим статусом розрізняють урядові та неурядові міжнародні організації[5,6].

Серед міжурядових організацій загальної компетенції особливе місце займає Організація Об'єднаних Націй (ООН), що складається з 14 спеціалізованих установ, з яких шість грають особливо важливу роль в галузі охорони навколишнього середовища. Це – ЮНЕСКО, ФАО, ВООЗ, ВМО, ИМКО, а також МАГАТЕ.

ЮНЕСКО, утворена в 1945 р, вже в перші роки своєї діяльності підтримала наукові ініціативи і громадські природоохоронні рухи. В даний час ЮНЕСКО займається питаннями міжнародного наукового співробітництва, безпосередньо бере участь у програмах наукових досліджень з охорони та поліпшення навколишнього середовища.

Найбільш відомим природоохоронним напрямком в діяльності ЮНЕСКО є наукова програма «Людина і біосфера» (МАБ), метою якої було поліпшення взаємин людини з навколишнім середовищем. Серед інших природоохоронних напрямків діяльності ЮНЕСКО велике значення мають Міжнародна гідрологічна програма (МГП), Комітет з всесвітньої спадщини, Міжурядова океанографічна комісія (МОК), а також Міжнародна програма за освітою в області навколишнього середовища. ЮНЕСКО бере активну участь у правотворчій діяльності і здійснює контроль за виконанням міжнародно-правових зобов'язань держав і організацій з питань освіти, науки, культури, включаючи питання охорони навколишнього середовища. Зокрема вона була автором, ініціатором і організатором підготовки проектів Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як місця проживання водоплавних птахів (підписана

02.02.71 р в Рамсарі, Іран), і Конвенції про охорону всесвітньої і природної спадщини, підписаної в Парижі 23 листопада 1972 року.

Також з ініціативи ЮНЕСКО 18 грудня 1962 року було прийнято резолюцію «Економічний розвиток і охорона природи». У резолюції виділено три основні положення: по-перше, цілісне розгляд сукупності навколишнього середовища, природних ресурсів, флори і фауни; по-друге, інтеграція терміну «охорона природи» і більш широкий термін «охорона навколишнього середовища»; по-третє, концепція органічного поєднання інтересів охорони природи і економічного розвитку.

ФАО – продовольча і сільськогосподарська організація, є спеціалізованою установою ООН, утворена в 1945 році. Свої завдання ця організація пов'язує з використанням елементів природи з метою сільськогосподарського виробництва, що обумовлює участь цієї організації в міжнародних заходах щодо раціонального використання та охорони ґрунтів, лісів, водойм, тваринного світу і т.д.

В області охорони навколишнього середовища ФАО у співпраці з ЮНЕП і іншими зацікавленими міжнародними організаціями, поступово здійснює глобальні і регіональні оцінки стану земних і інших природних ресурсів, розробляє рекомендації по їх збереженню, відновленню та раціонального використання. У 1976 р вона опублікувала ґрунтову карту світу. У 1978 р – перший доповідь про стан продовольства і сільського господарства в світі, що містить всебічний аналіз стану і динаміки природних ресурсів. Протягом 70-х років ФАО активно брала участь в підготовці і проведенні ряду конференцій ООН, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. Практично всі напрямки діяльності ФАО тісно пов'язані з правовим забезпеченням, в Секретаріаті ФАО є юридична служба, що надає консультативну допомогу державам і організаціям і бере участь в контрольно-наглядової діяльності. ФАО активно бере участь у правотворчій діяльності. Так, в 1976 р вона була провідною організацією з підготовки проекту Конвенції з охорони Середземного моря від забруднення. ФАО є

депозитарієм: Угоди про Раду з рибальства в Індійському і Тихому океанах (1948 г.); Угоди про Генеральній раді з рибальства в Середземному морі (1949 р.); Конвенції про захист рослин (1951 г.); Угоди про захист рослин в регіоні Південно-Східної Азії і Тихого океану (1956 г.); Конвенції про охорону атлантичних тунців (1966); Конвенції про охорону тварин ресурсів Південно-Східної Атлантики (1969 р) та ін.

Також ФАО бере участь в розробці міжнародних стандартів на якість продовольства на гранично допустимий вміст пестицидів в продуктах харчування, на якість питної води, розглядає питання, пов'язані з ГМО та ряді інших.

Таким чином, роль ФАО в міжнародно-правовій охорони навколишнього середовища дуже значна [7].

ВООЗ – всесвітня організація охорони здоров'я – створена 22.07.46 року.

Головною метою цієї організації є турбота про здоров'я людей, що практично завжди пов'язане з навколишнім середовищем, тобто передбачає природоохоронну активність ВООЗ. Вона здійснює збір і поширення екологічної інформації, пов'язаної з охороною здоров'я людей, бере участь у дослідницькій роботі, надає технічну допомогу, здійснює міжнародний контроль за забрудненням навколишнього середовища та ін.

ВМО всесвітня метеорологічна організація, заснована на основі Всесвітньої метеорологічної конвенції, прийнятої в Вашингтоні на 12-й конференції директорів Міжнародної метеорологічної організації 11 жовтня 1947 р З 1951 року вона є спеціалізованою установою ООН. В її завдання входить організація мереж спостереження і систем швидкого обміну метеорологічною інформацією, стандартизація спостережень, стимулювання застосування досягнень метеорологічної науки і техніки, зокрема, в області прогнозів погоди, а також стимулювання та координація відповідних наукових досліджень. ВМО активно організовує вивчення атмосфери і

атмосферних явищ, погоди, клімату, впливів людини на атмосферу та розробляє рекомендації щодо впорядкування цих впливів на науковій основі.

У програмах ВМО заходи з усіх аспектів атмосферного моніторингу, включаючи оцінку забруднень атмосфери різними речовинами з різних джерел, оцінку транскордонного переносу забруднюючих речовин, їх глобального поширення в низьких шарах атмосфери, а також по вивченню дії на озоновий шар.

ВМО у співпраці з ЮНЕП провела нараду групи експертів для обговорення правових питань регулювання навмисних впливів на погоду і клімат, підготувала проект керівних принципів по національному законодавству, що стосується впливу на погоду.

На засіданні групи метеорологічних і правових експертів, що відбувся у вересні 1979 року в Женеві, підготовлений проект документа про співробітництво держав в питаннях зміни погоди, який згодом схвалений Виконавчим комітетом ВМО та Радою керуючих ЮНЕП і рекомендований урядам для керівництва.

ИМКО – Міжурядова морська консультативна організація, статут якої прийнятий 6 березня 1948 г. Ця організація забезпечує міжнародне співробітництво в галузі правового регулювання і звичайної урядової практики, пов'язаної з будь-якими технічними проблемами міжнародного торгового судноплавства, включаючи охорону морського середовища від забруднення з суден. Членами ИМКО складаються більш 100 держав. ИМКО особливу увагу приділяє питанням охорони морського середовища від забруднення як в технічному, так і в правовому аспектах.

ИМКО здійснює співробітництво з державами та зацікавленими міжнародними організаціями, домагаючись розробки і впровадження в практику науково обґрунтованих заходів щодо попередження та усунення всіх видів забруднення морського середовища.

ИМКО була ініціатором і організатором значного числа міжнародних конференцій і підготувала проекти ряду конвенцій. Серед них: Конвенція по

запобіганню забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (1972 р); Конвенція по запобіганню забруднення з суден (1973 г.); Конвенція по запобіганню забруднення моря нафтою (1954 г.); Конвенція щодо втручання у відкритому морі у разі аварій, що призводять до забруднення нафтою (1969 р); Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (1969 р).

ИМКО підготувала і видала цілу систему спеціальних правил, посібників, стандартів природоохоронного характеру, в числі яких:

Керівництво по створенню і належного застосування очисних систем в портах; Міжнародні правила щодо запобігання зіткнення суден у морі та ін. В лютому 1978 року ИМКО затвердила положення, що вимагають, щоб нафтоналивні судна мали ізольовані баластні відсіки і системи, які б максимально зменшили забруднення навколишнього середовища під час промивання ємностей. У тому ж році вона затвердила суворіші вимоги щодо інспекції і видачі посвідчень на танкери і підготовку їх судових команд. Одним з поточних напрямків діяльності ИМКО в цій області є розробка більш безпечних і більш стійких до аварій систем і конструкцій суден, безпечніших технологій обробки отруйних, вибухових, легкозаймистих, радіоактивних та інших небезпечних вантажів. У співпраці з ЮНЕП і іншими зацікавленими міжнародними організаціями ИМКО веде велику роботу по програмі регіональних морів і по глобальному моніторингу навколишнього середовища.

У програмі ИМКО понад 50 проектів з надання технічної допомоги, особливо країнам, що розвиваються.

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики засновано в 1957 р Членами МАГАТЕ складаються понад 100 держав. Поряд з основною діяльністю щодо забезпечення мирного використання атомних енергетичних джерел, виконує програму захисту людини і навколишнього середовища від радіаційного забруднення,

Силами МАГАТЕ підготовлено і видано велику кількість різноманітних правил та інструкцій, що стосуються державного управління та контролю за атомними електростанціями, їх проектування, будівництва та експлуатації, заходів попередження аварій, охорони природних умов в прилеглий місцевості і в зв'язку з використанням водойм, атмосфери, поверхні і надр землі.

МАГАТЕ активно співпрацює з такими організаціями як ЮНЕП, МОП (Міжнародна організація праці), ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації), ВОІВ (Всесвітня організація інтелектуальної власності), КМП (Комісія міжнародного права).

Метою цієї співпраці є вивчення впливу атомної (ядерної) енергії на навколишнє середовище, розробка надійних систем зберігання і транспортування сировини, видалення відходів, що містять високо радіоактивні альфа-частинки, пошук можливостей для створення регіональних центрів з обробки ядерного палива і т.п.

Розвиток природоохоронної діяльності органів і установ системи ООН зумовило необхідність підвищення її ефективності шляхом координації діяльності його управлінських структур. У зв'язку з цим для вирішення проблем навколишнього середовища на громадському рівні, відповідно до рекомендацій Стокгольмської декларації, Генеральна Асамблея ООН резолюцією від 15 грудня 1972 року заснувала Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), поклавши на неї координаційні функції. ЮНЕП відноситься до організацій ООН, що володіють ознаками міжнародної організації, зі спеціальною компетенцією по координації співробітництва в сфері охорони навколишнього природного середовища.

ЮНЕП складається з Ради керуючих, Секретаріату на чолі з директором-виконавцем і Фонду навколишнього середовища.

ЮНЕП не тільки координує діючі природоохоронні програми в системі ООН, а й формує нові програми в галузі охорони навколишнього середовища. Пріоритети нових програм визначає Рада керуючих ЮНЕП

головний міжурядовий орган, що складається з представників 58 держав.

Участь України в програмі ЮНЕП почалося з 1975 р

Основними завданнями ЮНЕП є: сприяння міжнародному співробітництву в галузі навколишнього середовища і розробка відповідних рекомендацій; загальне керівництво політикою в галузі охорони навколишнього середовища; розробка і обговорення періодичних доповідей; сприяння прогресивному розвитку міжнародного права навколишнього середовища.

Основним змістом програми ЮНЕП є оцінка стану навколишнього середовища, управління природоохоронними процесами і здійснення допоміжних заходів. Оцінка навколишнього середовища необхідна для своєчасного виявлення і характеристики виникають природоохоронних проблем з метою ухвалення рішення стосовно них своєчасних і ефективних рішень. Управління процесами охорони навколишнім середовищем передбачає врахування інтересів людини при розробці соціально-економічних заходів і плануванні в ході всієї практичної діяльності людини.

Практика свідчить про те, що в системі участі міжнародних організацій у розвитку міжнародного права навколишнього середовища, ЮНЕП відводиться керівна роль. Крім забезпечення координації між різними установами, ЮНЕП сама або у співпраці з зацікавленими спеціалізованими установами ООН здійснює конкретні заходи щодо сприяння прогресивному розвитку МПОС.

Ще на п'ятій сесії Ради керуючих ЮНЕП (1977 р) питання сприяння розвитку МПОС були включені в число 21 мети ЮНЕП, виконання яких було намічено на 1982. Даним рішенням передбачалася підтримка з боку ЮНЕП дій урядів щодо прийняття та застосування міжнародних конвенції і протоколів в галузі навколишнього середовища, а також по досягненню угоди і практичного використання державами керівних принципів поведінки в галузі використання природних ресурсів, охорони озонового шару стратосфери, впливу на погоду і клімат, відшкодування екологічного збитку.

Найважливіші функції в галузі охорони навколишнього середовища виконують регіональні урядові організації держав, які, розширивши свою компетенцію і включившись в міжнародне природоохоронне співробітництво, також внесли певний внесок в розробку заходів збереження сприятливих природних умов і забезпечення раціонального використання природних ресурсів, включаючи заходи правового характеру [8].

На регіональному рівні найбільш помітну роль грають ОБСЄ, Північний Рада, ЄС, Євратом, Організація економічного співробітництва і розвитку, Азіатсько-Африканський юридичний консультативний комітет.

У зв'язку з утворенням СНД в складі його органів створені Міждержавна екологічний рада та Міждержавний екологічний фонд.

В рамках ОБСЄ в Софії в 1989 р було проведено Нарада щодо захисту навколишнього середовища. У рекомендаціях Наради, які були пізніше прийняті Паризької зустріччю на вищому рівні (1990 р), підкреслювалася важливість співробітництва в науково-технічному, адміністративному, правовому і освітньому аспектах захисту навколишнього середовища.

Статут Європейської ради був прийнятий 5 травня 1979 г. Ця організація має досить широку компетенцію, в яку включені також питання охорони навколишнього середовища

Ця організація зробила значний внесок у розвиток питань охорони навколишнього середовища, переважно своїй нормотворчій діяльності. А саме: Хартія охорони водних ресурсів (1968 г.); Декларація про принципи боротьби з забрудненням повітря (1968 г.); Хартія охорони ґрунтів (1972 р), а також три спеціальних міжнародно-правові акти: Європейська угода про обмеження використання деяких поверхнево-активних речовин в препаратах для прання і прибирання приміщень (від 16 вересня 1968 р вступило в силу в 1971 р); Європейська конвенція про захист тварин при міжнародних перевезеннях (від 13 грудня 1968 р); Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (від 6 травня 1969 г.).

За останні роки Європейська Рада сконцентрував увагу на охорону дикої природи.

Рада надає великого значення також формуванню навколишнього середовища, влаштуванню територій з урахуванням екологічних вимог, веде пропагандистську та інформаційну роботу в цій галузі, займається навчанням кадрів і вихованням населення в дусі дбайливого ставлення до природи.

Європейське економічне співтовариство і Євратом основну увагу приділяє боротьбі з забрудненням та іншими шкідливими наслідками виробничої діяльності.

Європейським економічним співтовариством постійно розробляються довгострокові програми, спрямовані на охорону навколишнього середовища. Основними напрямками спільної діяльності є скорочення викиду забруднюючих та інших шкідливих речовин з метою запобігання і зменшення забруднення водойм і атмосферного повітря (сюди включається також боротьба з шумом); охорона територій з усіма властивими їм елементами природного ландшафту; заходи загального характеру – економіка, інформація, дослідження і т.п. ; участь спільноти в здійсненні міжнародного співробітництва з питань охорони навколишнього середовища.

Органи Європейського співтовариства виробили велику кількість документів правового характеру, переважна частина яких має форму директив з тих чи інших питань природоохорони.

ОЕСР – організація економічного співробітництва та розвитку є перш за все дослідною установою з питань економічних ресурсів. Однак, через тісний взаємозв'язок економіки та екології, організація стала вести дослідження в контексті цього взаємозв'язку.

ОЕСР досліджує економічні аспекти політики, пов'язані з використанням природних ресурсів і впливом економіки на навколишню природу і екологічні умови в тих чи інших районах.

У 1972 і 1974 рр. вона затвердила в якості керівного початку для держав - членів принцип «забруднювач платить», що означає, що витрати з

охорони навколишнього середовища повинні нести ті підприємства, які забруднюють навколишнє середовище (оскільки в ті роки в західних країнах велася дискусія про те, щоб перекласти ці витрати на споживачів товарів або на населення).

ОЕСР схвалила принципове положення щодо екологічної експертизи проектів будівництва, реконструкції підприємств, що впливають на стан навколишнього середовища. Ця організація прийняла також ряд положень про інформування населення про стан навколишнього середовища та інші.

Азіатсько-Африканський юридичний консультативний комітет є міжнародною організацією членами якої складаються 38 держав.

Основним напрямками в діяльності комітету є:

- підготовка методичних посібників для розвитку національного природоохоронного законодавства в країнах-членах, включаючи підготовку моделі законів;

- розробка рекомендацій щодо вдосконалення державного управління охорони навколишнього середовища, включаючи механізм застосування права, вирішення спорів, притягнення порушників до відповідальності;

- організація обміну досвідом правового регулювання охорони навколишнього середовища (приділяється особлива увага охороні морського середовища, запобігання забрудненню прибережних морських вод);

- надання прямої технічної консультативної допомоги країнам в правотворчості і застосування права.

Комітет допомагає також в розробці і здійсненні міжнародних конвенцій в регіонах, сприяє імплементації міжнародного права в національному законодавстві.

Таким чином, регіональні міжурядові організації, розробляючи заходи збереження сприятливих природних умов, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, беручи участь в розробці і прийнятті угод, конвенцій, стандартів, розробляючи програмні дії, грають важливу роль в справі охорони навколишнього середовища.

Міжнародні неурядові організації (МНПО) стають все більш активними дієвими учасниками міжнародних відносин. Серед них, провідну роль займають Міжнародна рада з охорони птахів, Всесвітня федерація із захисту тварин, Міжнародна федерація з охорони альпійських районів, Європейська федерація з охорони вод.

Характерно також, що діяльність МНВО, що займаються вивченням природи, в останні роки все більше приймає природоохоронний характер, що пояснюється зростаючим значенням наукових знань про події природних закономірностях як передумови правильного розуміння природоохоронних проблем і вибору правильних заходів щодо їх вирішення.

Міжнародними неурядовими науковими організаціями, що займаються проблемами навколишнього середовища, наприклад, є: Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (СКОПА); Міжнародний союз біологічних наук (МСБН); Міжнародна асоціація теоретичної і прикладної лімнології; Міжнародна генетична федерація (МГОР); Міжнародний союз теоретичної і прикладної хімії (ІЮПАК); Тихоокеанська наукова асоціація (ТНА); Комітет міжнародного союзу наукових товариств (МСНС) з водних досліджень (КОВАР); Міжнародний інститут прикладного системного аналізу (МІС); Науковий комітет МСНС по океанографічним досліджень (СКОР) та інші наукові установи з міжнародним статусом.

Все більш активними і дієвими учасниками міжнародних відносин, що забезпечують громадську підтримку і контроль в питаннях екологічної безпеки, стають такі міжнародні неурядові організації як Грінпіс і Міжнародний екологічний суд.

В даний час налічується кілька сотень неурядових міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана з охороною навколишнього середовища.

Кожна з цих організацій вносить свій внесок у загальну справу збереження природи нашої планети. Однак провідна роль належить лише деякого числа спеціалізованих і зарекомендували себе високою активністю

організаціям. У їх число входить Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів та Всесвітній фонд охорони дикої живої природи.

Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів (МСОП) створено за рішенням установчої асамблеї, що відбулася в 1948 р в Фонтебло (Франція),

Відповідно до ст.1 статуту МСОП сприяє співпраці між урядами, національними та міжнародними організаціями, а також між окремими особами, які займаються питаннями охорони природи і збереження природних ресурсів шляхом проведення відповідних національних і міжнародних заходів.

Членами Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів можуть бути як уряди країн, так і окремі державні органи, установи, громадські організації (Національні та міжнародні) та інші колективи осіб, що вносять свій внесок у справу охорони природи[9].

Вищим органом МСОП є генеральна асамблея, сесії, якої проводяться раз на три роки. Керівними органами МСОП є: президент, який очолює раду і бюро ради; генеральний директор стоїть на чолі персоналу постійних співробітників секретаріату, і шість галузевих комісії: по екології; утворення; екологічного планування; політиці, права та управління; національним паркам і охоронюваних територій; службі виживання видів тварин.

Особлива увага МСОП звертає на охорону особливо цінних об'єктів і природних комплексів, пам'яток природи. Цією організацією було підготовлено проекти Всесвітньої стратегії і Хартії охорони природи, видана «Червона книга».

Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів є одним з найактивніших партнерів ЮНЕП. Разом з Світовим фондом охорони дикої живої природи він бере на себе виконання багатьох проектів, що відносяться до охорони тваринного і рослинного світу і середовища існування живих організмів, допомагає організації заповідників і національних парків, займається збереженням генетичного фонду.

МСОП в особі Комісії з політики, права та управління належить провідна роль у підготовці проектів Африканської конвенції про охорону природи і природних ресурсів (1968 г.); Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (1973 г.); Угоди про охорону білих ведмедів (1973 г.); Конвенції про охорону природи в південній частині Тихого океану (1976 року); Конвенції про охорону мігруючих видів диких тварин (1979 р). МСОП регулярно допомагає країнам в розвитку національного природоохоронного законодавства.

Всесвітній фонд охорони дикої живої природи (ВФДЖ) створений в 1961 р Діяльність цієї організації полягає в основному в організації фінансової підтримки природоохоронних заходів. Програма роботи цієї організації в кінці 70-х років охоплювала понад 160 проектів охорони природи в 70 країнах.

Всесвітній фонд особливо тісно співпрацює з Міжнародним союзом охорони природи і природних ресурсів та Програмою ООН з навколишнього середовища. Всесвітній фонд бере практичну участь у всіх найважливіших міжнародних форумах з проблем навколишнього середовища, шляхом подання оглядів, доповідей, пропозицій і зауважень до проектів документів. Бере участь також в розробці деяких природоохоронних конвенцій, виступає з власними міжнародними ініціативами. Привертає до своїх програм інші неурядові організації.

Підводячи підсумки, можна відзначити, що діяльність міжурядових та неурядових організацій носить взаємодоповнюючий характер.

Так, неурядові організації мають можливість залучити певні матеріальні засоби до виконання програм, які не отримали явно вираженої підтримки держав. З іншого боку, держави через механізм міжурядових організацій, які надають підтримку прогресивним починанням міжнародних неурядових організацій, отримують можливість непрямим чином брати участь в природоохоронних програмах неурядових організацій, не будучи пов'язаними політичними або правовими обставинами [10].

3 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

3.1. Охорона атмосфери і озонового шару

Атмосфера Землі є надбанням всього людства. Вона служить джерелом атмосферного повітря, необхідного людині для дихання, захищає біосферу від шкідливого впливу різних чинників. Однак, в даний час атмосфера Землі сама потребує захисту і охорони з боку людини.

Держави встановили кордони повітряного простору на своїй території, однак вони не можуть встановити кордонів, що перешкоджають глобального забруднення через атмосферу.

Обсяг шкідливого впливу на атмосферу досяг критичної точки. Щорічно з продуктами згоряння в атмосферу надходить близько 20000 млн. Тонн вуглекислого газу. Основним джерелом чадного газу, а це – 300 млн. Тонн на рік, є неповне згоряння палива в промислових точках, космічних і автомобільних двигунах [11].

Навіть якщо обсяг забруднення залишиться на існуючому рівні, в цьому столітті температура клімату підніметься на 4,5-6° С, що призведе до танення реліктових льодовиків, а за цим слідує підйом рівня вод Світового океану.

В результаті будуть затоплені сотні тисяч гектарів земель, збільшиться площа пустель, величезна кількість людей стане «екологічними біженцями».

Забруднення повітря, викид в атмосферу тепла і токсичних речовин носить транскордонний характер, і завдає значної шкоди навколишньому середовищу.

Для того щоб уникнути таких катастрофічних наслідків, необхідні зусилля всього світового співтовариства, спрямовані на створення екологічно чистих технологій, прийняття глобальних природоохоронних договорів.

Завдання міжнародно-правового регулювання охорони атмосфери полягає в максимально можливому обмеженні шкідливих впливів і забезпеченні екологічно обґрунтованого рішення її використання.

У міжнародному праві склалася парадоксальна ситуація, на тлі інтенсивного розвитку МПОС, прийняття державами міжнародних угод, що регулюють охорону атмосфери, йде порівняно повільно.

Тривалий час питання про правове регулювання транскордонного забруднення через атмосферу не виходив зі стадії наслідків. Відповідно міжнародні угоди, укладені в цій галузі, носили переважно технічний характер і робили акцент на організації програм спільного вивчення впливу забруднення атмосфери на природу і здоров'я людини [12].

Однією з причин подібної ситуації, на думку А.І. Костіна, є прихильність застарілим уявленням про атмосферу як про невичерпний природному ресурсі, здатному витримати все збільшуються антропогенні навантаження, Крім того, і це головне, оскільки шкідливий вплив на атмосферу відбувається головним чином в результаті діяльності в рамках національних кордонів, будь-які заходи з міжнародного контролю забруднення атмосфери пов'язані з істотними змінами внутрішньої політики держав в цій галузі, зокрема, з встановленням більш жорсткого контролю щодо тих видів діяльності, які викликають забруднення атмосферного повітря. А це, в свою чергу, може привести до значних економічних наслідків і таким матеріальним витратам і витратам, які можуть виявитися непосильним тягарем для економіки багатьох країн [13].

Норми, спрямовані на охорону атмосфери містяться в різних міжнародних угодах.

З метою запобігання зміни в земній атмосфері в 1977 році була укладена Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [14].

Її головне завдання – запобігання шкідливому штучного впливу на клімат і природу з метою заподіяння шкоди іншим державам (погодна війна

або екоцид). Такий вплив може викликати дощі, град, посуху, повінь та інші лиха. Держави-учасники зобов'язалися не вдаватися до військового або будь-якого іншого, ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, а також не допомагати, не заохочувати і не спонукати до таких дій. Мабуть, одним з серйозних кроків в області охорони атмосфери, є в рамках ОБСЄ Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані в 1979 році [15]. Увійшовши в чинності 16 березня 1983 Конвенція, була прийнята Загальноєвропейським Народою на вищому рівні в сфері охорони навколишнього середовища, яке проходило в Женеві. Підготовлену конвенцію підписали 35 держав, в тому числі і Україна.

Транскордонне забруднення повітря на великі відстані означає забруднення повітря, джерело якого знаходиться під юрисдикцією однієї держави і негативний вплив якого проявляється на території, що знаходиться під юрисдикцією іншої держави, на такій відстані, що в цілому неможливо визначити частку окремих джерел або груп джерел викидів (п. 3 ст. 1).

Основними принципами, закріпленими Конвенцією є: рішучість охороняти людини і навколишнє середовище від забруднення повітря; за допомогою обміну інформацією, консультацій, моніторингу, розробка політики і стратегії в якості засобів боротьби з викидами забруднювачів повітря, беручи до уваги зусилля, вже додаються на національному та міжнародному рівнях (ст.ст. 2-4).

Ст. 8 Конвенції приділяє особливу увагу співпраці держав у сфері забруднення повітря. Сторони здійснюють обмін інформацією з даного питання, виходячи із загальних інтересів, включаючи обмін технологіями забруднення повітря [15].

Основними недоліками Конвенції, на наш погляд є відсутність в ній конкретних домовленостей щодо обсягів і термінів скорочення транскордонного переносу забруднення; не торкнулися питання транскордонного забруднення територій, що знаходяться за межами

національної юрисдикції; за рамками Конвенції залишилися вельми складні питання відповідальності і компенсації за шкоду, яка заподіюється забрудненням повітря.

Однак, при всіх недоліках, Конвенція є первинним комплексним документом, що має на меті регулювання міждержавного співробітництва в галузі запобігання та контролю забруднення повітря в масштабах регіону.

На другій сесії Виконавчого органу, передбаченого Конвенцією, у вересні 1984 року, в якій брали участь представники 35 держав і міжнародних організацій, був прийнятий і підписаний Протокол до Конвенції про довгострокове фінансування програми ЄМЕП, яка представляє оперативну частину Конвенції і призначена для забезпечення держав учасниць інформацією, щодо випадінь забруднень повітря і їх концентрації, а також якісних характеристик і значення перенесення забруднень на великі відстані. Протокол встановлює порядок фінансування та шкалу розподілу обов'язкових щорічних внесків країн-учасниць.

У 1985 році був прийнятий протокол до Конвенції про скорочення викидів сірки [16], а в 1988 році підписано протокол про обмеження викидів оксиду азоту [17].

У 1985 році прийнята Віденська Конвенція про охорону озонового шару [18].

У 1992 році в Ріо-де-Жанейро, пройшла Конференція по навколишньому середовищу і розвитку, на якій була прийнята рамкова Конвенція ООН про зміну клімату [19,20], яка спрямована на стабілізацію концентрацій парникових газів на певному рівні, з метою запобігання розвитку «парникового ефекту» і пов'язаних з ним загрозових кліматичних змін.

Конвенція набула чинності 1 березня 1994 року. Учасницями є 145 держав, в тому числі і Україна. Країни зобов'язалися співпрацювати між собою в даній області, розробляти програми з ослаблення антропогенного

впливу на клімат, проводити національну політику, спрямовану на зменшення антропогенних викидів парникових газів.

Конвенція спрямована на захист не тільки атмосфери, але на захист накопичувачів і поглиначів парникових газів, так як природними накопичувачами парникових газів є ліси, трав'яні системи і болота, тому важливою є їхня охорона як очищувачів атмосфери [20].

Конвенція закріплює зобов'язання розвинених країн з надання нової і додаткової фінансової допомоги для всіх погоджених витрат, які виникають при виконанні країнами, що розвиваються, своїх зобов'язань. Розвинені країни – сторони Конвенції зобов'язуються також полегшити доступ до технологій і «ноу-хау» країнам, що розвиваються (ст.4).

У Конвенції передбачається механізм контролю за її дотриманням:

Конференція країн, яка є вищим органом Конвенції (ст.7); Секретаріат, який організовує сесії конференцій (ст. 8); Допоміжний орган, у функції якого входить консультування країн з наукових і технічних питань (ст. 9).

Таким чином, міжнародне співтовариство почало вживати конкретні кроки з охорони і оздоровлення атмосфери у вигляді прийняття вищевказаних угод. Незважаючи на деякі недоліки цих актів, вони є прогресивним початком міжнародного співробітництва.

Глобальна система моніторингу навколишнього середовища. Її складовою є створена відповідно до конвенції Спільна програма спостережень і оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі. В рамках цієї програми функціонують синтезують центри, які ведуть розрахунки і передачу інформації про транскордонні потоки повідомлень сірки та інших хімічних речовин для країн - членів конвенції та Європейської економічної комісії ООН.

Як було сказано вище, в 1995 р до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані був прийнятий спеціальний Протокол до зобов'язання держав-учасників зменшити викиди сірки в атмосферу на своїх територіях на 30% до 1993 року. Ще одним Протоколом, прийнятим в

1998 р, передбачені заходи щодо скорочення викидів в атмосферу оксидів азоту і посилення контролю за транскордонними потоками забруднювачів.

Ще одним важливим міжнародно-правовим актом в галузі охорони атмосфери є укладена в 1985 р під егідою ЮНЕП у Відні Конвенція про охорону озонового шару [18]. Приводом для цього стали потенційні загрози здоров'ю людини і навколишньому середовищу в зв'язку зі змінами озонового шару під впливом антропогенної діяльності.

Озоновий шар – це шар атмосферного озону навколо Землі. Озонасфера розташована на висоті від 10 до 45 км. Загальний вміст в ній озону порівняно невеликий. Однак значення озонового шару для біологічного життя на Землі надзвичайно велике. Цей шар надійно захищає поверхню планети від надмірних ультрафіолетових випромінювань Сонця. Поглинаючи ці випромінювання, озон робить істотний вплив на температурний режим Землі [18].

Головною функція озонового шару є захист поверхні Землі від смертельного ультрафіолетового випромінювання Сонця, що забезпечує нормальне екологічний стан для життєдіяльності людей, розвитку рослинного і тваринного світу.

Неконтрольоване надходження в атмосферу фреонів та інших забруднювачів є однією з головних причин виснаження озону. Це вже призвело до появи «озонових дір», а в перспективі загрожує так званім парниковим ефектом з потеплінням клімату, таненням океанічного льоду подібне.

Крім того, поглинаючи ультрафіолетове випромінювання «озоновий екран» істотно впливає на температурний режим у верхній атмосфері [18].

Руйнування озонового шару може привести до змін погоди і клімату, безпосередніми наслідками руйнування озонового шару є рак шкіри, пригнічення фотосинтезу рослин і навіть загибель деяких видів рослин під впливом ультрафіолетових випромінювань.

Стан озонового шару змушує вживати заходів, спрямованих на обмеження антропогенного впливу на нього.

В наслідок цього, в травні 1981 року була створена робоча група правових і технічних експертів з метою розробки програми міжнародної конвенції по захисту озонового шару.

За рішенням Ради Керуючих ЮНЕП в березні 1985 року в Відні відбулася конференція з охорони озонового шару, в якій взяли участь представники 37 держав. Конференція завершилася прийняттям Конвенції про охорону озонового шару, яка була відкрита для підписання 28 березня 1985 року й вступила чинності 29 вересня 1988 року[18].

Учасниками Конвенції були 150 держав, в тому числі і Україна.

Конвенція має базовий або рамковий характер, тобто формує і закріплює найбільш важливі зобов'язання держав, вона являє собою юридичну основу для подальшого міжнародно-правового регулювання відносин у цій галузі, зокрема за допомогою протоколів, конкретизують і розвивають її положення.

Країни-учасниці взяли на себе зобов'язання вживати належних заходів для захисту здоров'я людини і навколишнього середовища від несприятливих наслідків, які є або можуть бути результатом людської діяльності змінюють чи здатні змінити озоновий шар (ст. 2).

Для досягнення цієї мети країни співпрацюють один з одним, обмінюються інформацією; вживають на національному рівні закони і правила, що обмежують діяльність, яка руйнує озоновий шар; організують дослідження озонового шару (ст. 3).

У Конвенції особливо наголошується на необхідності врахування потреб країн, що розвиваються в справі розвитку і передачі технологій і знань, зокрема, шляхом спрощення процедур придбання альтернативних технологій, підготовки наукових і технічних кадрів (ст. 4).

Оперативну діяльність по здійсненню положень Конвенції здійснюють Секретаріати (ст. 7).

Невід'ємною частиною Конвенції є Додаток I «Дослідження і систематичні спостереження» [18] і Додаток II «Обмін інформацією» [18], в яких деталізуються зобов'язання, щодо характеру і суті наукових досліджень та інформації з питань озонового шару і відповідної діяльності держав в цій галузі .

У 1987 році держави-учасники схвалили Монреальський протокол щодо речовин, що руйнують озоновий шар.

Протокол набув чинності 1 січня 1989 року.

Протокол конкретизує деякі положення Конвенції про охорону озонового шару, і додають її новими, наприклад, заборона виробництва і використання речовин ряду фторхлорвуглецю. До того ж, до Монреальського Протоколу є ряд додатків, які мають спеціальний технологічний характер (перелік озоноруйнівних речовин), які набувають юридичний характер, поетапне зниження виробництва і використання в аерозолях і холодильниках, хімічних розчинниках ряду речовин, дратівливих озоновий шар (ст. 2) .

У Протоколі також регламентується питання торгівлі такими речовинами (ст. 4) [21].

З Конвенцією про охорону озонового шару пов'язана і Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, 1992) [20]. Її метою є досягнення стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. У зв'язку з цим сторони конвенції зобов'язалися:

а) розробляти і періодично оновлювати національні кадастри антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами всіх парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом,

б) враховувати пов'язані зі зміною клімату міркування при проведенні своєї соціальної, економічної та екологічної політики,

в) співпрацювати при проведенні наукових, технологічних, соціально-економічних та інших досліджень, систематичних спостережень і створенні банків даних, пов'язаних з кліматичною системою,

г) співпрацювати в області оперативного обміну відповідною інформацією, пов'язаною з кліматичною системою та зміною клімату тощо.

Доповненням до цієї конвенції є Кіотський протокол, підписаний в м Кіото (Японія) в грудні 1997 року [22]. Ним передбачено конкретні зобов'язання сторін конвенції і Протоколу щодо обмеження та скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, а також інших речовин, які призводять або можуть призвести до змін клімату.

Те, що озоновий шар став об'єктом міжнародно-правового регулювання вказує на важливість цієї проблеми і заклопотаність світової спільноти станом озонового шару, а також на намір держав зберегти озоновий шар в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь.

3.2. Міжнародно-правова охорона космічного простору

Інтенсивне освоєння космосу і залучення в цю діяльність все більшого числа держав, ставить перед міжнародним правом все нові проблеми розробки норм і правил, спрямованих на запобігання шкідливого впливу діяльності людини в космосі як на сам космічний простір, так і на біосферу Землі, що пов'язано зі зміною фізичних умови навколоземного простору, виснаженням озонового шару.

Вже зараз значна кількість відходів – «мертвих» супутників, кинутих ракет, ракетного палива і так далі, забруднює космос і не виключено, що може наступити день, коли з'являться серйозні наміри перетворити космічний простір в місце останньої звалища земних відходів, в тому числі і радіоактивних.

З правової точки зору, зараженням і забрудненням космічного простору є будь-яка дія, вільне або мимовільне, яке викликають або можуть викликати зміни в існуючому природному стані речей на Землі, навколо Землі, в космічному просторі, на Місяці або інших небесних тілах [23].

Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічних просторів, включаючи Місяць і інші небесні тіла від 27.01.67г. був, мабуть, першим міжнародним актом, який закріпив світової правопорядок щодо здійснення діяльності в космосі, в тому числі і з охорони космічного простору від забруднення [24].

Принциповим є положення Договору, що закріплює, що дослідження і використання космічного простору, здійснюється на благо і в інтересах всіх країн, незалежно від ступеня їх економічного або наукового розвитку, і є досягненням всього людства (ст.1).

Фундаментом міжнародного природоохоронного співробітництва в космосі, стала ст. IX Договору, яка закріпила положення про те, що держави здійснюють вивчення та дослідження космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла таким чином, щоб уникнути їх шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища, внаслідок доставки позаземної речовини, з цією метою. У разі необхідності, вживати відповідних заходів.

На нашу думку, ст. IX Договору носить загальний характер, і має недолік, який полягає, в тому, що забруднення земної середовища обмежується тільки доставкою позаземного речовини.

Ще одним нормативним актом, що регулює охорону космосу від забруднення, є Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 5.12.79 р. [25].

У плані природоохоронних проблем в угоді закріплюється положення, що при дослідженні і використанні Місяця, держави вживають заходів для запобігання порушенню сформованого рівноваги її середовища внаслідок внесення несприятливих змін в цю середу, її шкідливого забруднення внаслідок доставки сторонніх для цього середовища речовин або будь-яким іншим шляхом. Держави вживають таких заходів, щоб уникнути внесення несприятливих змін у навколишнє середовище Землі, внаслідок доставки

позаземної речовини або будь-яким іншим шляхом. В результаті був усунутий пробіл ст. IX Договору про космос 1967 року.

Угодою передбачено, що в разі потреби держави можуть поставити питання про оголошення районів Місяця, що становлять особливий науковий інтерес, міжнародними науковими заповідниками, щодо яких будуть застосовуватися спеціальні захисні заходи.

Для здійснення контролю за виконанням угоди, при здійсненні діяльності на Місяці та інших небесних тілах, держави-учасники можуть відвідувати всі космічні апарати, обладнання, станції, споруди на Місяці та інших небесних тілах (ст. 15).

У 1972 році була прийнята Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, вважаючи, що встановлені в вищевказаній Конвенції певних правил і процедур сприятиме зміцненню міжнародного співробітництва в галузі дослідження і використання космічного простору в мирних цілях [26].

Космічна діяльність жодної космічної держави сьогодні не провадиться самостійно. Переважна більшість космічних проектів і програм мають міжнародний характер.

Інтернаціональними є і екологічні наслідки космічної діяльності. Такі наслідки є складними, багатоаспектний і маловивченими. Їх можна розділити на кілька груп. Так, за сферами поширення відповідних впливів можна виділити: а) екологічні проблеми, що виникають на території розташування об'єктів наземної космічної інфраструктури, б) екологічні наслідки, що впливають на райони падіння космічних об'єктів або їх елементів, в) забруднення і засмічення навколоземного космічного простору; г) екологічні фактори, властиві іншим специфічним середовищам (борт космічних суден, космічних станцій і т.п.).

Перші дві групи проблем підпадають під регулюючий вплив норм міжнародного і національного екологічного права. Відносини щодо забруднення і засмічення навколоземного космічного простору підлягають

регулюванню міжнародним космічним правом. А обмеження впливу екологічних факторів на борту космічних суден, космічних станцій або інших аналогічних об'єктів – сфера спільного регулювання міжнародного або національного космічного та екологічного права (в залежності від юрисдикції космічного об'єкта, на якому відповідні проблеми виникають, і характеру самих проблем).

Ні в міжнародному, ні в національному праві космічних держав, в тому числі України, фактично немає спеціальних правових норм до обмеження впливу шкідливих екологічних факторів на організм космонавтів. Очевидно, це пояснюється незначною кількістю людей, що побували в космосі (їх не більше 400), а також «дитячим» віком самої космонавтики (адже наслідки екологічного впливу на організм космонавтів часто роками віддалені від дати космічного польоту, а іноді взагалі впливають тільки на генетичному рівні).

Вимагають також правового регулювання проведення досліджень і експериментів, пов'язаних з космічною біологією, медициною, генною інженерією та біотехнологією.

Велике значення має охорона навколоземного простору від шкідливих впливів, зокрема ядерних джерел енергії. За Договором по космосу держави-учасники зобов'язалися не виводити на орбіту навколо Землі ніякі об'єкти з ядерною зброєю або іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати таку зброю в космічному просторі іншим чином. Відповідна норма встановлена з метою запобігання мілітаризації космосу, але одночасно і для запобігання його забруднення, перш за все найбільш шкідливого серед них – радіаційному.

Все більшого значення набуває і питання охорони навколоземного космічного простору від впливу «космічного сміття». Згідно Керівних принципів щодо зменшення засмічення космічного простору, розроблених Міжнародним комітетом з космічного сміття, «космічним сміттям» є все антропогенні об'єкти, що знаходяться на навколоземній орбіті або повертаються в щільні шари атмосфери, включаючи фрагменти або частини

таких об'єктів, незалежно від можливості або неможливості визначення їх власників, якщо ці об'єкти закінчили активне існування і не зможуть почати або відновити виконання своїх передбачуваних функцій чи якихось інших функцій, для яких вони можуть бути призначені.

Ні міжнародне екологічне, ні міжнародне космічне право практично не регулюють питань безпечного знищення відповідних об'єктів шляхом спалювання або затоплення. Одночасно на рівні ООН все частіше лунають голоси на підтримку ідеї введення міжнародного мораторію на ліквідацію великих космічних об'єктів та їх фрагментів шляхом спалювання в атмосфері Землі і затоплення в Світовому океані, впровадження відповідних правових заходів, які стимулювали б застосування екологічно безпечних технологій на повному життєвому циклі існування великих космічних об'єктів, як станція «Мир», Міжнародна космічна станція тощо. Інша частина космічних об'єктів (і таких більшість) по техніко-економічним причин не повертається на Землю, а просто виводиться з робочої орбіти, залишаючись на невизначений термін в космосі. Саме ця частина об'єктів і становить загрозу для космічного середовища, саме вони в перспективі будуть створювати перешкоду для нормального функціонування діючих космічних об'єктів. Очевидним є те, що перераховані вище міжнародні акти, що регулюють питання охорони космічного простору мають ряд недоліків, які необхідно усувати за допомогою інших міжнародних угод.

Це призводить до необхідності укладення комплексного природоохоронного міжнародної угоди, в якому містилися б основні принципи такої співпраці держав, напрямки діяльності, що сприяло б подальшому поглибленню співробітництва держав в цій галузі.

3.3. Світовий океан як об'єкт міжнародно-правової охорони

У необхідності застосування термінових заходів з охорони від забруднення значне місце відводиться світовому океану.

Світовий океан, включаючи всі морські басейни, становить 71% поверхні Землі, часто його називають «легкими» планети, так як 50% кисню земної атмосфери продукується водоростями, які в процесі фотосинтезу виділяють кисень. Крім виділення кисню, відбувається також обмін з атмосферою тепловою енергією, що в значній мірі визначає клімат Землі.

Світовий океан постачає людству цінні поживні речовини – шосту частину білків тваринного походження, що вживаються людиною. В результаті забруднення загинуло або була заражена величезна кількість морських мешканців.

З давніх часів води Світового океану використовуються в цілях судноплавства. В кінці минулого століття світовий торговельний флот вже налічував близько 74 тисяч суден під прапором 156 держав, а також значні військово-морські сили (більше 17 тисяч військових кораблів, що належать 150 країнам) [27].

У зв'язку з розвитком атомної енергетики, особливу небезпеку становить забруднення морського середовища радіоактивними речовинами. Вже зараз на планеті немає такого місця, яке піддалося б більшою чи меншою мірою радіонуклідами.

У багатьох районах світового океану процес самоочищення був припинений. Відомо, що потужним чинником природного самоочищення шкідливих речовин є їх розкладання під впливом фізико-механічних, біохімічних і мікробіологічних процесів.

Але в багатьох акваторіях океану процеси забруднення превалюють над природними процесами самоочищення.

Охорона морського середовища – складна комплексна проблема, яка повинна вирішуватися за участю представників різних галузей науки: хімії, екології, океанографії, геології та, звичайно ж юриспруденції.

Правовою основою спільних дій держав в галузі охорони морського середовища служать універсальні і регіональні міжнародні договори і конвенції.

Вони встановлюють міжнародно-правовий режим захисту та охорони морського середовища, визначають права і обов'язки держав при здійсненні заходів по відношенню до всіх джерел забруднення та в усіх морських просторах. Центральне місце серед них займають конвенції щодо запобігання забруднення морського середовища нафтою.

Перша серйозна спроба в цьому напрямі була зроблена в червні 1926 року, коли у Вашингтоні (США) зібралися експерти 13 морських держав для обговорення заходів по запобіганню забруднення нафтою з суден. Однак проект прийнятий не був, а запропонована Конвенція так і залишилася нереалізованою.

Наступний крок в боротьбі з забрудненням морського середовища був зроблений урядом Великобританії в 1934 році, коли воно поставило питання на розгляд Ліги Націй.

У 1936 році Рада Ліги Націй вирішив скликати міжнародну конференцію для обговорення даного проекту за змістом, що збігається з Вашингтонським документом. Однак в умовах політичної обстановки, що передувє Другій світовій війні, конференція так і не була скликана.

Після війни перший крок щодо міжнародного контролю забруднення морського середовища був прийнятий в 1954 році.

Уряд Великобританії знову проявило ініціативу, і в Лондоні була скликана міжнародна конференція з питань запобігання забруднення морів нафтою.

У роботі конференції брали участь представники 33 держав, в тому числі і України. 12 травня 1954 року на конференції була прийнята Конвенція по запобіганню забруднення моря нафтою.

Надалі в Конвенцію вносилися поправки. Більше 10 років ця Конвенція була єдиним багатосторонньою угодою про обмеження забруднення нафтою.

Значення цієї конвенції в справі запобігання забруднення морського середовища широко визнано. Однак одним з принципових її недоліків, на нашу думку, слід вважати обмеження можливості з боку її учасників

контролювати дотримання іноземними судами її положень, так як в якості єдиної форми контролю, Конвенція передбачає лише перевірку журналу нафтових операцій (п. 5 ст. IX).

У листопаді 1969 року в Брюсселі було скликано дипломатична конференція з розробки проблем пов'язаних з випадками аварій, що призводять до забруднення нафтою.

У конференції взяли участь представники 48 держав, 6 держав направили своїх спостерігачів. У конференції також брали участь представники ряду міжнародних організацій. Підсумком конференції стало прийняття двох міжнародних угод: Конвенції щодо втручання у відкритому морі у разі аварій, що призводять до забруднення нафтою і Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою. Конвенція щодо втручання у відкритому морі у разі аварій, що призводять до забруднення нафтою поширює свою дію на всі судна держав-учасників, крім військових кораблів і державних некомерційних суден (ст. 1) [28].

Конвенція встановлює умови, за яких мають застосовуватися заходи втручання:

- а) обов'язок держави до вжиття заходів проконсультуватися з зацікавленими країнами;
- б) прибережна держава має сповістити ці країни;
- в) до вжиття заходів держава повинна провести консультації з експертами.

Однак, в разі надзвичайних обставин, які викликають прийняття термінових заходів, прибережні держави можуть обійтися без попередніх консультацій, в цьому випадку необхідно подальше повідомлення зацікавлених країн про вжиті заходи (ст. 3).

Конвенція не встановлює максимального відстані від берега, в межах якого могло б здійснюватися втручання. Це пояснюється тим, що в різних географічних районах, в залежності від конфігурації берегів, морських течій, кількістю населення та інших факторів, таку відстань може бути різним.

Незважаючи на те, що Конвенція вступила в силу тільки в 1975 році, вже в 1973 році був прийнятий протокол про втручання у відкритому морі, в разі забруднення речовинами іншими, ніж нафта [28]. Протокол набув чинності в 1983 році. За своїм змістом він аналогічний Конвенції, однак, його учасником може бути лише держава, яка ратифікувала саму Конвенцію.

Перелік речовин, що допускають втручання прийнятий Комітетом захисту морського середовища в 1974 році і складається з 4-х розділів: масла, шкідливі речовини, зріджені гази і радіоактивні речовини. Однак цей список не є вичерпним. Згідно з протоколом прибережні держави можуть здійснювати втручання також в тих випадках, коли речовини, не зазначені в переліку, здатні створювати небезпеку для здоров'я людей або заважати будь-якого виду правомірного використання моря.

Для врегулювання питань, пов'язаних з морськими аваріями, що приводять до забруднення нафтою і боротьбі з ними 30 листопада було прийнято Конвенцію щодо забезпечення готовності на випадок забруднення нафтою і боротьбі з ними. Конвенція набула чинності 13 травня 1995 року. Учасниками були 19 держав [29].

Відповідно до Конвенції на кожному судні, що належить державі-учасниці повинен бути план надзвичайних заходів по боротьбі із забрудненням нафтою (ст. 3). Судно, що знаходиться в іноземному порту може бути піддано інспектуванню при наявності вищевказаного плану.

У разі виявлення факту морського інциденту, що призвів або що може спричинити забруднення нафтою, країна оцінює характер, масштаби і можливі наслідки інциденту, потім інформує всі держави, інтереси яких порушені або можуть бути порушені (ст. 3).

Держави стверджують національну систему термінової та ефективної боротьби з інцидентом, яка включає компетентний орган, відповідальний за забезпечення готовності і реагування на випадок забруднення нафтою і національний план надзвичайних заходів із забезпечення готовності і реагування (ст. 6).

Складовою частиною Конвенції є Додаток «Відшкодування витрат, пов'язаних з наданням допомоги».

Серед інших універсальних міжнародних договорів, які служать юридичним інструментом міжнародного співробітництва в галузі захисту і збереження морського середовища, можна назвати Лондонську конвенцію по запобіганню забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів від 13 листопада 1972 року [30]. Конвенція набула чинності 30 серпня 1975 року. Учасниками були 66 держав, які взяли на себе зобов'язання всіляко сприяти запобіганню забрудненню морського середовища різними шкідливими відходами, здатними завдати шкоди здоров'ю людей і морському середовищі. Згідно ст. VI Конвенції, держави створюють національні органи з видачі дозволів на поховання шкідливих відходів.

Основним недоліком Конвенції є відсутність конкретних положень, що стосуються відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю. Конвенція закріплює лише загальне правило, яке стосується подальшої спільної розробки процедури відповідальності та врегулювання суперечок з приводу скидів (ст. X).

І нарешті, всеосяжна Конвенція з морського права (міжнародний морський кодекс), яка регулює всі аспекти діяльності у водах Світового океану, в зрошенні морського дна і його надр. Конвенція, яку називають Хартією морів, вступила в силу в листопаді 1994 року. Згодом вона була ратифікована Україною.

Структурно Конвенція ООН з морського права складається з 17 частин, 390 статей і 9 додатків. У ній закріплено правовий статус усіх морських просторів, живих і мінеральних ресурсів Світового океану і його дна, а також врегульовані всі види діяльності держав з дослідження, використання і освоєння цих просторів і ресурсів. У конвенції широко відображені екологічні аспекти проблеми дослідження і охорони Світового океану. Серед них виділяються правові інститути, що визначають правовий режим Міжнародного району морського дна та виключної економічної зони, а також

питання охорони морського середовища від забруднення та інших негативних впливів [31].

3.4 Охорона флори і фауни

Негативний антропогенний вплив позначилося і на стані флори і фауни. За наявними оцінками близько 25 тисяч видів рослин і тварин знаходиться під загрозою зникнення. Деградація і зникнення традиційних видів тварин і рослин не мають прецеденту в історії людства.

Специфіка даного об'єкту регулювання обумовлює вжиття заходів щодо збереження флори та фауни, як правило, в рамках національного законодавства. Однак глобальні масштаби антропогенного впливу не дозволяють ефективно вирішувати ці проблеми на національному рівні.

В процесі деградації природного середовища порушуються сформовані століттями екологічні зв'язки між людиною і біосферою.

Міжнародно-правове співробітництво держав щодо захисту флори і фауни пов'язане в першу чергу зі зникаючим і рідкісними видами, з мігруючими видами тварин, і охороною природи в конкретних регіонах.

У цій сфері виділяється ряд конкретних напрямків співпраці, кожне з яких включає групу міжнародних конвенцій, договорів і угод.

Охорона рибальства і промислу морських ресурсів здійснюється на підставі різних міжнародних угод, таких як Міжнародна конвенція з регулювання китобійного промислу 1976, Конвенція про рибальство у водах Дунаю 1958 року. Конвенція про охорону живих ресурсів південно-східній частині Атлантичного океану 1969, Конвенція про рибальство та збереження живих ресурсів в Балтійському морі і протоках 1973 року, Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року, Конвенція про збереження ресурсів минтая і управління ними в центральній частині Берингової моря 1994 року [32].

Деякі положення вищевказаних конвенцій слід розглянути докладніше.

На початку XX століття у водах Світового океану налічувалося близько 4,5 млн. Китів. На сьогоднішній момент їх залишилося приблизно 300 тисяч.

Цей факт виявив необхідність прийняття міжнародних заходів з охорони популяції китів. В результаті, 2 грудня 1946 року в Вашингтоні була прийнята Міжнародна Конвенція по регулюванню китобійного промислу [33]. Конвенція набула чинності 10 листопада 1948 року. Учасниками Конвенції були 25 держав. Положення конвенції поширюються на китобійні судна держав-учасників, берегові станції та інші споруди, пов'язані з китобійних промислах (п.2 ст.1). Була заснована китобійна комісія (ст. III), в компетенцію якої входить організація вивчення та досліджень, що відносяться до китів; збір та аналіз даних, що стосуються умов існування і переміщення китових стад, а також вплив промислу на стан поголів'я китів тощо (ст. IV). Кожна сторона взяла на себе зобов'язання вжити відповідних заходів, що забезпечують застосування умов конвенції і передбачають покарання за порушення цих умов особами або судами, що знаходяться під юрисдикцією цієї країни. Невід'ємною частиною Конвенції є Додаток, який містить в собі конкретні правила з видобутку, переробки китів, нагляду і контролю за дотриманням Конвенції при проведенні промислових операцій з видобутку кита.

Одним з міжнародно-правових актів, які регулюють охорону тваринного світу Антарктики є Конвенція про збереження морських тварин ресурсів Антарктики від 20 травня 1980 року [34]. Конвенція набула чинності 7 квітня 1982 року. Вона закріплює такі основні принципи, як запобігання скороченню чисельності будь-якої виловлювальної популяції до рівнів нижче таких, які забезпечують її стійке поповнення; підтримання екологічних взаємозв'язків між виловлювальними, залежними від них і пов'язаними з ними популяціями морських живих ресурсів Антарктики, запобігання, змін або зведення до мінімуму небезпеки змін у морській екосистемі, яка є

потенційно незворотними протягом 20-30 років беручи до уваги стан наявних знань про прямому чи непрямому впливі промислу (ст. II).

Сторони договору заснували комісію по збереженню морських живих ресурсів Антарктики до функцій якої входить: проведення досліджень, збір даних про популяціях, аналіз ефективних заходів щодо збереженню популяції (СТ.IX). Також створюється науковий комітет, який є консультативним органом комісії (ст. XIV). Особливе значення має Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику від 4.10.91р., в якому по відношенню до тварин і рослинного світу сказано: діяльність в районі дії Договору про Антарктику повинна плануватися і здійснюватися так, щоб уникнути шкідливих змін у розподілі, кількості їм продуктивності видів або популяції видів фауни і флори; подальшої небезпеки для вже знаходяться під загрозою зникнення, видів або популяцій таких видів (ст. 3).

Охорона місцеперебування біологічних видів здійснюється на основі Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як місця проживання водоплавних птахів 1971р. [35].

Конвенція має істотний недолік. Аналіз ст. 9 показує, що учасниками конвенції можуть стати лише ті держави, які є членами ООН або одного з її спеціалізованих установ, або учасники МАГАТЕ, однак таке положення суперечить загально визнаним принципом суверенної рівності держав. Тим часом, Конвенція має важливе значення в галузі охорони тваринного і рослинного світу.

Об'єктом охорони цієї Конвенції є райони боліт, торфовищ, водойм з одного боку, і водоплавних птахів, які пов'язані з цими угіддями з іншого. Поєднання природоохоронних заходів щодо флори і фауни одночасно, дозволяє зберегти цілісність екосистеми.

Кожна сторона визначає відповідні водно-болотні угіддя на своїй території, включаючи список водно-болотних угідь міжнародного значення (ст. 2). Діяльність щодо цих угідь планується і здійснюється таким чином,

щоб сприяти їх всебічній охороні та раціональному використанню. З цією метою сторони обмінюються інформацією, даними, публікаціями про водно-болотні угіддя, їх флори та фауни. Вони прагнуть збільшувати чисельність водоплавних птахів, на придатних водно-болотних угідь (ст. 4). Організаційною формою Конвенції є Конференція сторін (ст. 6). Захист рідкісних і мігруючих видів здійснюється на підставі Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1973 г. [36]. Конвенція набула чинності 1 липня 1975 року. У Конвенції сторони визнали, що дика флора та фауна в їх численних і різноманітних формах є незамінною частиною в природних системах Землі, які повинні бути збережені для нинішнього і майбутніх поколінь і, що міжнародне співтовариство має співпрацювати для захисту деяких видів дикої фауни і флори від надмірної експлуатації їх в міжнародній торгівлі.

Конвенція складається з: Додаток I – визначає всі види, що знаходяться під загрозою зникнення, торгівля якими спричинює чи може спричинити на їхнє існування негативний вплив; Додаток II – всі види, які на даний час знаходяться хоча і не під загрозою зникнення, але можуть опинитися під такою загрозою, якщо торгівля зразками таких видів НЕ буде строго врегульована; Додаток III – види, які за визначенням будь-якого боку підлягають регулюванню в межах її юрисдикції з метою попередження чи обмеження експлуатації, відносно яких існує необхідність співробітництва інших сторін з контролю за торгівлею (ст. II). Торгівля зразками, включеними до Додатку I здійснюється за спеціальними правилами і за спеціальними дозволами, що видаються адміністративними органами країн і підтвердженими науковими організаціями сторін, що торгівля певним видом не загрожує вимирання цього виду. З метою забезпечення дотримання Конвенції, сторони вживають заходів щодо покарання за торгівлю чи володіння такими зразками з порушенням Конвенції, конфіскують або повертають такі зразки, що експортує (ст. VIII). У Конвенції передбачено Конференція сторін (ст. XI) – секретаріат (ст. XII).

У 1992 році на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку була прийнята Конвенція про біологічне різноманіття [37]. Конвенція займає особливе місце в міжнародно-правову охорону флори і фауни, володіючи комплексним змістом правових вимог. Під «біологічним різноманіттям» розуміється безліч живих організмів і екологічні комплекси, частиною яких вони є (ст. 2). Метою Конвенції є збереження біорізноманіття, стале використання його компонентів (ст.1). Кожна сторона розробляє і здійснює необхідні законодавчі заходи, для охорони перебувають під загрозою, встановлює систему охоронних територій для збереження біорізноманіття, регулює і раціонально використовує біоресурси, сприяє захисту екосистеми, співпрацює у наданні фінансової та іншої підтримки заходами збереження біорізноманіття, особливо в країнах, що розвиваються (ст. 9).

Доступ до генетичних ресурсів здійснюється на основі принципу суверенних прав держав на свої природні ресурси і відповідно до національного законодавства, проте кожна сторона намагається створити умови для полегшення доступу до генетичних ресурсів і не створювати обмежень, які суперечать цілям Конвенції (ст. 15). Для країн, що розвиваються, які надають генетичні ресурси, створюються сприятливі умови щодо доступу до технологій, що передбачає використання цих ресурсів (ст. 16). Сторони обмінюються науковою інформацією, що стосується збереження і сталого використання біорізноманіття. Кожна сторона приймає всі необхідні заходи, для того, щоб сприяли забезпеченню пріоритетного доступу на справедливій і рівній основі сторонам, особливо країнам, що розвиваються, до результатів і вигод, витісняє з біотехнології, заснованим на генетичних ресурсах, наданих цими сторонами. Сторони, які є розвинутими країнами, надають нові і додаткові ресурси, з тим, щоб дати можливість країнам, що розвиваються країнам-учасницям заповнити додаткові витрати, які вони будуть нести під час впровадження заходів щодо виконання зобов'язань за Конвенцією (ст. 20). За виконанням Конвенції стежить

Конференція сторін (ст.23). Для надання наукових і технологічних консультацій допоміжний орган (ст. 25). Адміністративними питаннями займається секретаріат (ст.26). Конвенція має два додатки: Додаток I Визначення і моніторинг; Додаток II Арбітражний розгляд. Дана Конвенція покликана забезпечити збереження біорізноманіття як в природному середовищі існування, так і за її межами в інтересах усіх держав.

Конвенція про біорізноманіття доповнюється підписаним в Монреалі Картахенським протоколом про біобезпеку (2000) [38]. Його метою є сприяння забезпеченню належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки та використання живих змінених організмів. Протокол застосовується до транскордонного переміщення, транзиту, обробки та використання всіх живих змінених організмів, які можуть негативно вплинути на збереження і стабільний використання біологічного різноманіття, а також на здоров'я людини. Протоколом передбачено процедури: транспортування сторонами живих змінених організмів через свою територію; транскордонне переміщення живих змінених організмів, призначених для введення в навколишнє середовище країни-імпортера; щодо живих змінених організмів, призначених для безпосереднього використання в якості харчових продуктів або корму; прийняття і перегляду відповідних рішень сторонами і т.д. [38].

Відсутність єдиної міжнародної угоди комплексного характеру в галузі охорони флори і фауни є прогалиною в міжнародних відносинах в даній області. Масові знищення видів флори і фауни не може бути проблемою окремої держави. Екосистема являє собою механізм тісно пов'язаних елементів, знищення будь-якого елемента викликає загибель всієї екосистеми. Людина повинна усвідомити, що система Людина-Природа є саме такий механізм, в якому проблема окремих елементів, стає життєво важливою проблемою всього людського співтовариства, для вирішення якої необхідні зусилля всіх держав.

4 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Однією з найскладніших проблем є порушення міжнародно-правових норм щодо охорони навколишнього природного середовища.

Як зазначалося вище, принцип заборони завдавати шкоди і відповідальності за завдану шкоду впливає з норми звичаєвого права, що йде корінням в максимум римського права – «*Sic utere tuo ut alienum non laedas*» – так використовуй своє, щоб не завдати шкоди чужому.

На існування цього принципу прямо вказують такі міжнародні угоди, як Конвенція по запобіганню забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972р., Стокгольмська декларація з проблем навколишнього середовища.

Значне число юристів, таких як В.А. Василенко, В.Н. Елиничев, Ю.М. Колосов, П.М. Курис Д.Б. Левін, В.А. Мазов, В.І. Менжинський, Ю.В. Петровський, Г.І. Тункин, Е.Т. Усенко та інші присвятило спеціальні дослідження питання відповідальності в міжнародному праві навколишнього середовища.

Абстрагуючись від відмінностей між концепціями окремих вчених, можна сказати, що міжнародна відповідальність держав являє собою сукупність юридичних наслідків, що наступають для суб'єктів міжнародних відносин в результаті вчинення міжнародного правопорушення [39].

Відповідно до загальної теорії міжнародного права, суб'єктами міжнародно-правової відповідальності є лише суб'єкти міжнародного публічного права. Фізичні і самостійні юридичні особи не несуть такої відповідальності за звичайні правопорушення, оскільки в цих випадках відповідальність є цивільно-правовий.

На практиці поведінка суб'єктів міжнародного права виражається в діях їхніх органів і посадових осіб, які виступають саме в цій якості.

Необхідно відзначити, що позови про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, пред'являються не до держави, а до безпосереднього заподіювача шкоди. Держава ні в які стосунки з потерпілими не вступає, однак воно несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання міжнародних зобов'язань по контролю за діяльністю його фізичних або юридичних осіб.

Суб'єктами міжнародно-правової відповідальності поряд з державою можуть вступати міжнародні організації.

Відповідальність міжнародних організацій виникає з порушення ними міжнародних зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права.

Міжнародні організації несуть відповідальність за недотримання статутних та інших обов'язків своїми органами та міжнародними посадовими особами за заподіяння шкоди своїми діями.

Міжнародні правопорушення поділяються на ординарні правопорушення та злочини. До останніх відносяться особливо небезпечні правопорушення, які порушують основоположні принципи і норми міжнародного права, що мають життєво важливе значення для всього міжнародного співтовариства, і тому негативно впливають на всю систему міжнародних відносин.

У роботах із загальної теорії міжнародного права робилися спроби виділити критерії розмежування міжнародних правопорушень і міжнародних злочинів. Так, П.М. Курис наводить такі ознаки міжнародних злочинів: особливо небезпечний характер; спрямованість проти життєвих інтересів усіх держав і проти основ міжнародного правопорядку; специфіка застосовних санкцій [40].

Характер і обсяг екологічних збитків стоїть у ряді головних критеріїв поділу протиправних діянь на ординарні правопорушення та міжнародні злочини [41]. Визначальним фактором для зарахування того чи іншого міжнародного протиправного діяння до ординарним правопорушень або до

міжнародних злочинів, як вказує А.С. Тимошенко, є ступінь несприятливого впливу [41].

Це підтверджується договірної практики. Комісія міжнародного права не випадково вказує на «масовий» характер впливу на навколишнє середовище як на ознаку «тяжкого» порушення міжнародного зобов'язання в галузі охорони навколишнього середовища. Однак, дуже важко визначити межу, за яким забруднення природного середовища набуває «масовий» характер, в силу специфіки існуючих середовищ, що володіють особливими фізичними властивостями і здатними переносити шкідливі речовини на великі відстані. Наприклад, забруднення або зараження водного або повітряного середовища навіть в межах дії національної юрисдикції може уявити загрозу інтересам всього міжнародного співтовариства.

Таким чином, проблема критеріїв розмежування звичайних міжнародних правопорушень і міжнародних злочинів в області охорони навколишнього середовища ще не досить розроблена. Мало точно визначені ознаки тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, а також ступінь несприятливого впливу на навколишнє середовище, що, як зазначалося вище, обумовлено, перш за все специфікою деяких об'єктів навколишнього середовища.

На нашу думку, в сфері природоохорони слід виділити специфічну категорію правопорушень, які зачіпають інтереси всіх або більшості держав.

Важливим елементом міжнародного правопорушення є причинно-наслідковий зв'язок між протиправністю і збитком. Суттєве значення має вина держави-правопорушника, хоча сучасні міжнародні відносини знають і безвинної (об'єктивну) відповідальність, тобто виникає незалежно від вини заподіювача шкоди. Постраждалій стороні необхідно довести лише безпосередню причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і шкодою.

Основними видами відповідальності вважаються нематеріальна (політична) відповідальність. Формами реалізації політичної відповідальності є ресторації і сатисфакції, а матеріальної реституції

(відновлення матеріального становища, яке існувало до правопорушення) і репарації (грошові або інші компенсації збитків потерпілому).

Підставою виникнення політичної відповідальності є факт порушення норми міжнародного права, що охороняє інтереси іншого суб'єкта.

Матеріальна відповідальність виникає при наявності сукупності факторів: порушення норми міжнародного права; виникнення майнової шкоди в результаті правопорушення та існування прямого причинного зв'язку між правопорушенням і цим збитком.

Відповідно до загальної теорії міжнародного права для виникнення відповідальності держав досить самого факту порушення міжнародного зобов'язання [42]. Тому міжнародно-правові матеріальні норми, як правило, не фіксують юридичних наслідків їх порушень.

Аналіз діючих природоохоронних договорів і конвенцій свідчить, що вони, в своїй більшості, не містять вказівок на правові наслідки порушення зобов'язань учасників міжнародних угод. Однак, в тих випадках, коли договір включає статті, покликані регулювати відповідальність, останнім формулюється в самій загальній формі, у вигляді відсилання до майбутніх угод про процедуру відповідальності. Інакше кажучи, процитована стаття практично не містить вторинних норм відповідальності за порушення конвенційних зобов'язань і примушує учасників конвенції розробити такі норми в майбутньому.

Слід також зазначити, що в ряді випадків первинні (матеріальні) норми сформульовані надто розпливчасто, що призведе до невизначеності умов виникнення відповідальності. Так, наприклад, зобов'язання учасників Боннської Конвенції про охорону мігруючих видів диких тварин 1979 р описуються формулюванням «належить прагнути». Так, відповідно до ст. II сторонам конвенції слід прагнути співпрацювати і підтримувати дослідження, які стосуються до мігруючих видів, які входять в Додаток I, і так далі. Внаслідок такого формулювання, ступінь обов'язковості конкретних заходів з охорони мігруючих видів стає важко визначної [42].

Женевська Конвенція 1979 року "Про транскордонне забруднення повітря на великі відстані» в якості основних принципів зафіксувала «рішучість охороняти людини і навколишнє середовище від забруднення повітря», також сторони зобов'язалися «прагнути обмежувати і, наскільки це можливо, поступово скорочувати і запобігати забрудненню повітря, включаючи його транскордонне забруднення на великі відстані ». Таким чином, Конвенція закріпила лише готовність держав співпраці в боротьбі з транскордонними забрудненнями також в загальному вигляді визначила цілі та етапи такого співробітництва [15].

Незважаючи на критичні зауваження, зміст зазначених конвенцій є достатнім для виконання найважливіших функцій міжнародного права - функції координації. Як зазначає Мазов В.А. для багатосторонніх природоохоронних угод характерно те, що вони формулюють зобов'язання «результату», залишаючи на розсуд держави вибір засобів для його досягнення [43].

На практиці, нерідко і сам «результат», досягнення якого зобов'язані своїми діями забезпечити держави-учасниці, що не фіксується з необхідним ступенем точності [41].

Незважаючи на велику кількість міжнародних угод в галузі охорони навколишнього середовища, якість навколишнього середовища продовжує погіршуватися. Це обумовлює певні вимоги до змісту договорів, що регулюють природоохоронні співпраці. А саме, чітко сформульований комплекс вторинних норм, механізм міжнародних правовідносин у разі порушення договірної зобов'язання і порядку відшкодування шкоди навколишньому середовищу.

Однією з важливих проблем відповідальності за шкоду навколишньому середовищу є визначення меж матеріального відшкодування.

Обумовлено це, на думку Василенка В.А. відсутністю єдиних практичних і доктринальних критеріїв для визначення поняття матеріальної шкоди, завданої міжнародним правопорушенням [44].

Матеріальні збитки прийнято ділити на прямий і непрямий.

Як зазначає А.С. Тимошенко, стосовно до екологічних правопорушень першорядне значення має «вирішення питання про те, чи слід обмежувати відшкодуванням прямого (позитивного) шкоди або матеріальна відповідальність повинна також включати непрямий збиток (упущену вигоду) [41].

Міжнародна практика свідчить про те, що заподіяння шкоди природному середовищу, як правило, тягне відшкодування тільки прямих збитків, так як міжнародні угоди встановлюють відповідальність за прямі збитки. У той час, як непрямий, як правило, істотно перевищує прямий, так як заподіяння шкоди навколишньому середовищу в силу специфіки цього об'єкта зазвичай пов'язане з довготривалими наслідками. Тому реальний збиток часто неможливо визначити, що робить обґрунтування непрямих збитків легко оспорюваним.

В юридичній літературі ряд авторів, таких як Г.П. Жуков, В.А. Мазов, висловлюються на користь встановлення в міжнародному праві норми, чітко визначає межу компенсації за завдану шкоду.

На цьому ж принципі заснована Брюссельська Конвенція про цивільну відповідальність від забруднення нафтою 1969 року.

У Конвенції передбачається обмежувальний межа відповідальності, який визначається множенням 2000 золотих франків на реєстровий тоннаж судна (ст.У). Однак, у всякому разі, сума не може перевищувати 210 млн. Золотих франків (14 млн. Американських доларів). «Цей верхня межа відповідальності встановлений в інтересах власників танкерів-гігантів стосовно яких твір нижньої межі (2000 золотих франків) на число реєстрових тонн виявилось б занадто високим» [45].

У 1992 році були прийняті протоколи про зміну Конвенції, які вступили в чинності 30 травня 1996 року і в сукупності утворюють Конвенцію про відповідальність 1992 [48].

Ця Конвенція є самостійним міжнародним документом, хоча і тісно пов'язаних з Конвенцією 1969 року.

У новаціях, що містяться в Конвенції 1992 року розширено коло охоплених судів, змінений принцип підрахунку місткості судна, уточнені поняття шкоди, інциденту, особистої провини судновласника, відшкодуванню підлягає шкода, завдана не лише на території договірної сторони, але в її виключній зоні. Також були підвищені межі відповідальності.

Встановлення юридичних меж мінімально і максимально відшкодовується збитку є доцільним, так як «нижній» межа дозволяє в деяких випадках охоплювати сумою відшкодування і непрямий збиток, а верхня межа робить відповідним правові норми реально діючими.

Інститут відповідальності держав за заподіяну шкоду знаходиться на стадії формування.

Такий висновок можна зробити з проведеного аналізу міжнародної договірної практики, звичайних норм міжнародного права, а також висловлювань ряду вчених.

Такі проблеми, як розмежування порушень міжнародного зобов'язання на ординарні правопорушення та міжнародні злочини, співвідношення винною і об'єктивної відповідальності, застосуванні повної і обмеженої матеріальної відповідальності, ще не достатньо врегульовані нормами міжнародного права і мають основне значення для розробки інституту міжнародної відповідальності за збитки довкіллю.

ВИСНОВКИ

Глобалізація суспільного життя в останні десятиліття визначила, що країни багато втрачають, якщо діють розрізнено, а не дотримуються загальних правил, вироблених в процесі розвитку цивілізації. Але зближення систем національного і європейського права не може здійснюватися механічно. По-перше, продовжує діяти принцип державного суверенітету кожної країни. По-друге, ці країни мають багато особливостей, які вони оберігають і НЕ хотіли б втратити в ході інтеграційних процесів. По-третє, ще НЕ вироблені універсальні організаційні механізми гармонізація відповідних правових систем. По-четверте, є суттєві недоліки в теоретичному вирішенні відповідних проблем, що стримує і їх практичне рішення [41].

На початку 21 століття Україна входить до нової фази взаємовідношень в першу чергу з Європейським співтовариством та багатьма іншими світовими співтовариствами в області охорони навколишнього природного середовища. Великий поштовх в проблемах адаптації Українського природоохоронного законодавства до світових стандартів дає приєднання України до основних природоохоронних конвенцій, пов'язаних з охороною біологічного і ландшафтного різноманіття, окремих компонентів природного середовища.

Для досягнення цілей конвенцій передбачається тісне міжнародне співробітництво, включаючи взаємну допомогу в справі досліджень і науково-технічних розробок, а також в обміні інформацією з екологічних проблем країн учасниць Конвенції.

Україна відіграє велике значення для розширення кордонів на південь, вона сприяє розповсюдженню європейських важелів сучасного екологічного права в галузі заповідної справи на пост радянському просторі, що сприяє розробці нових міжнародно-правових документів та спільних програм співробітництва, механізмів їх впровадження системи моніторингу за

виконанням державами положень конвенцій Ради Європи (РЄ), виробленням рекомендацій країнам-членам РЄ з різного кола питань.

Міжнародне співробітництво для здійснення програм охорони та відтворення біорозмаїття повинно сприяти активній інтеграції України в європейські та світові природоохоронні процеси, формування сприятливих умов та ефективної системи залучення іноземних інвестицій.

Найбільшим надбанням народів країн Європи є збережені непорушені і слабо порушені природні системи. І його збереження в майбутньому немислимо без консолідації зусиль усіх країн незалежно від їхнього політичного пристрою й економічного добробуту.

Інтеграція України у Конвенції європейського співтовариства, крім рішення головних екологічних проблем, відбитих у них, дозволить домогтися ще і наступних результатів:

1. Ще раз підтвердиться статус України як суб'єкта міжнародного права. Зміцниться незалежність і міжнародний авторитет країни;

2. Відкриється можливість одержання України пільгової фінансової допомоги з боку міжнародного співтовариства у виді грантів, передачі коштів і технологій при спільній реалізації екологічних проектів відповідно до зобов'язань по конвенціях;

3. Україна ввійде в міжнародну систему підзвітності і прозорості виконання екологічних зобов'язань, що, на відміну від традиційних механізмів міжнародного права, покладається не тільки на урядові і міжнародні структури й агентства, але і на гарантії доступу до екологічної інформації й участі в розробці екологічних рішень для громадських організацій.

Стратегічним є також напрямок міжнародного співробітництва з виконання зобов'язань України за міжнародними угодами у сфері збереження біо- та ландшафтного різноманіття та формування екомережі.

Керуючись стратегією європейської інтеграції, Верховна Рада України затвердила концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства

України до законодавства Європейського Союзу - Поетапне прийняття і впровадження нормативно-правових актів, інтегруючим її до євроструктур. Взято курс на становлення основ сталого розвитку, яке безпосередньо залежить від форм, методів та напрямків екологічної політики, а її ефективне здійснення можливо тільки в сприятливому державно-правовому середовищі. Таким чином, європейський вектор розвитку законодавства є домінуючим, що викликає науковий і практичний інтерес до питань інтеграції екологічного законодавства України з екологічним законодавством європейських країн.

Зближення екологічного законодавства України з нормативною системою ЄС дозволить поліпшити стан здоров'я населення: скорочення впливу забруднюючих речовин знизить кількість захворювань і передчасних смертей. Зменшення шкоди, що заподіюється лісам, будівлях і спорудах, полях і рибного господарства, по рахунок зниження інтенсивності кислотних опадів і інших форм забруднення веде до зростання продуктивності праці і скорочення витрат (наприклад, на ремонт пошкоджених фасадів). Плануються зниження ризику незворотної шкоди підземним водоносним горизонтів; підвищення ефективності охорони природних екосистем і видів, що знаходяться під загрозою зникнення; розвиток туризму в результаті зменшення забруднення лісів, рекреаційних об'єктів, охоронюваних природних територій; зниження ризику виникнення захворювань, пов'язаних з водою, і поліпшення якості питної води; підвищення ефективності економіки та зростання продуктивності праці в результаті впровадження сучасних технологій і підтримки конкурентоспроможності підприємств; зниження виробничих і експлуатаційних витрат за рахунок доступності чистої води і скорочення витрат на попередню очистку; скорочення обсягів споживання сировини за допомогою більш ефективного його використання і рециркуляції; поліпшення працевлаштування населення і розвитку регіонів; підвищення культури ведення господарської діяльності в результаті зростання обізнаності про екологічні ризики і методи запобігання

непередбачених ситуацій. У соціальній сфері позитивний ефект дадуть програми навчання і підвищення інформованості населення, залучення суспільства в процеси прийняття рішень і виховання відповідальності ставлення до охорони природи (наприклад, до окремо збору і переробки відходів).

Досвід роботи українських вчених над проектом адаптації показав наступне:

по-перше – відсутні принципові розходження між системами екологічного законодавства;

по-друге – деякі наші норми більш деталізовані (наприклад, в частині штрафних санкцій);

по-третє – в погодженням з директивами ЄС потребують близько 20% актів;

по-четверте – проблема полягає скоріше у внутрішній систематизації нашого законодавства. Гармонізація українського екологічного законодавства ускладнюють норми, які по-різному визначають право власності на природні ресурси і нерідко суперечать положенням Конституції України з цього питання.

З точки зору природоохоронних органів України існують наступні ключові причини виникнення екологічних проблем:

1) забруднюючі виробничі технології і застаріле обладнання для контролю за забрудненням;

2) громіздка система правового регулювання контролю за викидами в атмосферу, включаючи нормативи викидів і економічні механізми;

3) відсутність ефективних правових механізм регулювання діяльності, пов'язаної з високим екологічним ризиком;

4) низький рівень екологічної обізнаності населення;

5) недолік економічних стимулів відповідального ставлення до охорони природи;

- 6) відсутність безперервного моніторингу стану навколишнього середовища (особливо в місцях розміщення відходів);
- 7) низьке фінансування природоохоронної діяльності (по «остаточному принципу»);
- 8) відсутність ефективної системи поводження з відходами (роздільний збір, зберігання, переробка і розміщення)
- 9) несприятливий інвестиційний клімат в країні.

Таким чином, бажання зблизити правове регулювання екологічних правовідносин України з правовим регулюванням в країнах-членах ЄС є не просто вимогою часу, в зв'язку з реформуванням нових відносин на геополітичній карті світу, а й необхідною закономірністю розвитку внутрішньої і зовнішньої функцій екологічної політики України.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Реймерс Н.Ф. Введение во всеобщую экологию. Москва, 1992.
2. Морозова В.Н. Мировая экологическая политика и международное экологическое сотрудничество // Издательско-полиграфический центр Воронежского госуд. унив-та. 2007, 126 с. URL: <http://txtb.ru/23/index.html>.
3. Иншаков О. В. Институты и институции в современной экономической теории // Вестник ВолГУ. Серия 3: Экономика. Экология. 2007. №11. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/instituty-i-institutsii-v-sovremennoy-ekonomicheskoy-teorii>.
4. Будущее, которого мы хотим. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию. Рио-де-Жанейро, Бразилия 20-22 июня 2012 года. URL: http://www.iblfrussia.org/a-conf.216-l-1_russian.pdf.pdf
5. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.И., Міщенко В.С., Коваль В.Я., Новоторов О.С., Паламарчук М.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ, РВПС України, 1999. 716 с.
6. Ващекин Н.П., Мунтян М.А., Урсул А.Д. Глобализация и устойчивое развитие. Москва: Наука, 2002. 396 с.
7. Вебер А.Б. Проблемы устойчивого развития в свете новых научных публикаций. Проблемы выбора. Москва: «ИНФРА-М»; «Весь мир», 2001. С.281-301.
8. Костин А.И. Кризис цивилизации, стратегия устойчивого развития и проблема политического выбора. Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 2004. – № 5. – С. 38-62.
9. Моисеев Н.Н. Логика динамических систем и развитие природы и общества. - Вопросы философии. – 1999. – № 4. – С. 3-10.
10. Костин А.И. Экополитология и глобалистика. Москва, 2005. – С. 340-356.

11. Декларация Конференции ООН по проблемам окружающей среды. Стокгольм 1972. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml
12. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml.
13. Костин А.И. Кризис цивилизации, стратегия устойчивого развития и проблема политического выбора. Вестник МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 2004. – № 5. – С. 38-62.
14. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Женева, 18 травня 1977 року.- URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text
15. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, Женева, 30.11.1979р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_223#Text
16. Протокол до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані про скорочення викидів сірки *N 282 282-86-п від 12.09.86* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_091#Text
17. Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані *N 153 (153-89-п) від 03.06.89* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_139#Text
18. Віденська Конвенція про охорону озонного шару, Відень 22 березня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_088#Text
19. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию, принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.

20. Рамочная конвенция ООН об изменении климата, принята в Рио-де-Жанейро, 9 мая 1992 года. URL: (<http://unfccc.int/resource/docs/convkp/convru.pdf>).

21. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар, Монреаль, вересень 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_215#Text

22. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, Кіото, грудень 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text

23. Екологічна енциклопедія: У 3 т./ Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – Київ, ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т.3: О–Я. – 472 с.

24. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічних просторів, включаючи Місяць і інші небесні тіла від 27.01.67 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text

25. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах від 5.12. 79 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_482#Text

26. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами, 29 березня 1972 р., - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126#Text

27. Ващекин Н.П., Мунтян М.А., Урсул А.Д. Глобализация и устойчивое развитие. Москва: Наука, 2002. – 396 с.

28. Конвенція по запобіганню забруднення моря нафтою, 12 травня 1954 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text

29. Конвенція по забезпеченню готовності на випадок забруднення нафтою і боротьбі з ним та співробітництва, 30 листопада 1995 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_366#Text

30. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами, Лондон, 13 листопада 1972 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text

31. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права, листопад 1994 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text
32. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С., Коваль В.Я., Новоторов О.С., Паламарчук М.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ, РВПС України, 1999. – 716 с.
33. Міжнародна Конвенція по регулюванню китобійного промислу, Вашингтон, 2 грудня 1946 р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_102#Text
34. Конвенція про збереження морських тварин ресурсів Антарктики від 20 травня 1980 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045#Text
35. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином, як середовище існування водоплавних птахів. Прийнята 02.02.1971 р. у м. Рамсар. Ратифікована Законом України від 29.10.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text
36. Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, Вашингтон, березень 1973 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text
37. Конвенція про біологічне різноманіття. Прийнята 05.06.1992 р. у м. Ріо-де-Жанейро. Ратифікована Законом України від 29.11.1994 р. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
38. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття, Монреаль 2000 р. - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935#Text
39. Международное право / Под ред. Г.И. Тункина. - Москва - 1974. – 566 с.;
40. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государств. – Вильнюс. - 1973. – 280 с.;
41. А.С.Тимошенко. Формирование и развитие международного права окружающей среды. – Москва «Наука», 1986. – 191 с.;

42. Ушаков Н.А. Основание международной ответственности государств. - Москва 1983. - 180 с.;
43. Мазов В.А. Принципы Хельсинки и международное право.- Москва Наука,1980. - 222 с.;
44. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения. — Киев.: Изд-во «Вища Школа», 1976. — 267 с.;
45. Лондонский Протокол 1992г. к Конвенции о гражданской ответственности за загрязнение нефтью 1969 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_586#Text
46. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text